

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Το κουτσοβλαχικό ζήτημα στο πρώτο μισό του εικοστού
αιώνα και η δράση της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας" κατά τη
διάρκεια της κατοχής"

ΔΗΜΗΤΡΑ – ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΕΡΑΣΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Πάτρα, Ιούνιος, 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία της φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Νεώτερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Το κουτσοβλαχικό ζήτημα στο πρώτο μισό του εικοστού αιώνα και η δράση της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας» κατά τη διάρκεια της κατοχής»

ΔΗΜΗΤΡΑ – ΣΤΥΛΙΑΝΗ ΓΕΡΑΣΗ

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:
Δημήτριος Αποστολόπουλος

Συν-Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Ελευθερία Μαντά

Πάτρα, Ιούνιος, 2025

Περίληψη

Η παρούσα εργασία εξετάζει την πολιτική διάσταση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος, ενός ιστορικού φαινομένου που σχετίζεται με τη διεκδίκηση της ταυτότητας των Βλάχων από τον ελληνικό και τον ρουμανικό εθνικισμό κατά τον 19ο και 20ό αιώνα. Οι Βλάχοι, μια λατινόφωνη πληθυσμιακή ομάδα των Βαλκανίων με έντονη κινητικότητα και πολιτισμική ιδιαιτερότητα, αποτέλεσαν αντικείμενο ανταγωνιστικών εθνικών αφηγήσεων, κυρίως λόγω της συγγένειας της γλώσσας τους με τα ρουμανικά αλλά και της γεωγραφικής τους διασποράς.

Η εργασία αναλύει πώς η Ρουμανία προσπάθησε να ενισχύσει τη δική της επιρροή στις βλαχόφωνες κοινότητες μέσω εκπαιδευτικών, εκκλησιαστικών και προπαγανδιστικών μηχανισμών, καθώς και πώς αντέδρασε η ελληνική πλευρά. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις περιόδους του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και της Ιταλογερμανικής Κατοχής, όπου παρατηρούνται και ενέργειες αυτονομησης από φιλορουμανικά και φιλοϊταλικά στοιχεία εντός των βλαχικών κοινοτήτων, με αποκορύφωμα τη δράση του Αλκιβιάδη Διαμάντη και την ίδρυση της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας».

Η μελέτη βασίζεται σε πρωτογενές αρχειακό υλικό (Γενικά Αρχεία του Κράτους, πρακτικά δικών δοσιλόγων, εφημερίδες της εποχής) και δευτερογενείς επιστημονικές πηγές, φωτίζοντας τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις της βλάχικης κοινότητας και τις διαφορετικές στάσεις που υιοθέτησαν οι Βλάχοι απέναντι στις εθνικές αφηγήσεις και τις εξωτερικές παρεμβάσεις.

Συμπερασματικά, το Κουτσοβλαχικό ζήτημα δεν ήταν απλώς ένα ελληνορουμανικό διπλωματικό πρόβλημα, αλλά ένα πολύπλοκο πολιτισμικό και πολιτικό ζήτημα, στενά συνυφασμένο με τη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας και τον ρόλο των μειονοτήτων στα Βαλκάνια.

Λέξεις-Κλειδιά: Βλάχοι, Κουτσοβλαχικό ζήτημα, Εθνική ταυτότητα, Ρουμανική προπαγάνδα, Ρωμαϊκή Λεγεώνα, Αλκιβιάδης Διαμάντης

The Koutsovlach issue during the first half of the twentieth century and the activity of the «Roman Legion» during the period of occupation»

Dimitra – Styliani Gerasi

Abstract

This thesis investigates the political dimension of the Koutsovlach Question, a significant but understudied issue in Balkan history, focusing on the contestation of the Aromanian (Vlachs) identity between Greek and Romanian nationalisms from the mid-19th century until the end of World War II. The Vlachs, a Latin-speaking ethnic group historically engaged in transhumant pastoralism and trade, found themselves at the intersection of competing nation-building projects, particularly those of Greece and Romania. The study analyzes how both states, along with other regional and international actors (including Italy and the Great Powers), utilized education, religious affiliations, propaganda networks, and diplomatic pressure to attract or manipulate the allegiance of the Vlach populations. Special attention is given to the role of the Romanian state in establishing a network of schools and churches across the southern Balkans, promoting a Romanian identity among the Vlachs, as well as Greece's efforts to assert national integration through cultural and religious institutions.

The thesis also explores the controversial actions of Vlach figures such as Alcibiades Diamantis during the Axis occupation, highlighting the foundation and activities of the so-called «Romanian Legion» in alliance with the Italian fascist authorities. Drawing from a wide range of archival sources, including state documents, newspapers, trial records of collaborators, and scholarly monographs, the research emphasizes the internal divisions within the Vlach communities and their varying responses to external pressures.

Ultimately, this work argues that the Koutsovlach Question was not merely a diplomatic or educational dispute, but a complex, politically charged issue deeply tied to questions of identity, loyalty, and sovereignty. It offers a nuanced perspective on how minority groups were positioned within the broader geopolitical dynamics of the Balkans and how national identity was constructed, negotiated, and resisted in a shifting historical landscape.

Keywords: Vlachs, Koutsovlach Issue, National identity, Romanian propaganda, Roman Legion, Alcibiades Diamantis

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη.....	4
Abstract.....	5
1. Εισαγωγή.....	7
2. Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα και οι Ελληνορουμανικές σχέσεις έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	11
3. Εμπλοκή της Ιταλίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	16
4. Η θέση των Βλάχων στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο.....	20
5. Ελληνοϊταλικός Πόλεμος.....	24
6. Η δράση του Αλκιβιάδη Διαμάντη και η ίδρυση της «Λεγεώνας».....	25
7. Επέκταση της δράσης της Λεγεώνας κατά τα έτη 1941 - 1942.....	32
8. Αντιδράσεις στη δράση του Διαμάντη και το Μανιφέστο της οργάνωσης.....	39
9. Το τέλος της «Λεγεώνας».....	45
10. Οι δίκες των μελών της «Λεγεώνας».....	49
11. Συμπεράσματα.....	51
Πηγές.....	55

1. Εισαγωγή

Η λέξη Βλάχος¹ στα νέα ελληνικά χρησιμοποιείται συνήθως για να προσδιορίσει τους βοσκούς και γενικά τους χωρικούς ή τους κτηνοτρόφους και τους παραγωγούς τυροκομικών προϊόντων.² Οι ίδιοι όμως οι Βλάχοι αυτοπροσδιορίζονται και ως Αρμάνοι ή Αρωμόνοι, μία λέξη που σύμφωνα με τον Γερμανό Gustav Weigand προέρχεται από τη λατινική λέξη *Romani*, δηλαδή Ρωμαίοι στα ελληνικά. Παλιότερα ήταν κυρίως νομάδες που ασχολούνταν με την κτηνοτροφία και μετακινούνταν το μεν χειμώνα σε πεδινά βοσκοτόπια και το καλοκαίρι σε ορεινά όπου ανέπτυσαν και μόνιμους οικισμούς. Αργότερα ασχολήθηκαν και με τις μεταφορές, άλλοι έγιναν τεχνίτες, ενώ σταδιακά ασχολήθηκαν με το εμπόριο ιδρύοντας εμπορικούς οίκους σε περιοχές της νοτιοανατολικής Ευρώπης.³ Η γλώσσα τους είναι λατινογενής και μοιάζει με τα Ρουμάνικα,⁴ μια γλωσσική συγγένεια στην οποία στηρίχτηκε και η θεωρία για φυλετική σχέση με τους Ρουμάνους.⁵

Όσον αφορά την καταγωγή τους υπάρχουν δύο διαφορετικές απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη, αρχικά ζούσαν βόρεια και αργότερα μετακινήθηκαν στα Βαλκάνια, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη, είναι Ρωμαίοι έποικοι ή Έλληνες γηγενείς που εκλατινίστηκαν.⁶

Κατά τον 19ο αιώνα, όταν οι πολυεθνικές αυτοκρατορίες, όπως η Οθωμανική, είχαν αρχίσει να καταρρέουν και να δημιουργούνται στην περιοχή των Βαλκανίων ομοιογενή κράτη με κύριο κριτήριο την εθνότητα, προέκυψε ουσιαστικά το θέμα της ταυτότητας των Βλάχων.⁷ Ο όρος «ταυτότητα» σχετίζεται με το αίσθημα της ένταξης σε μια κοινωνική ομάδα, με τα μέλη της οποίας το άτομο νιώθει αλληλέγγυο, ενώ δημιουργεί συγκρουσιακές σχέσεις με τους

1 Προτίμησα στην παρούσα εργασία τη λέξη «Βλάχος» και όχι «Κουτσόβλαχος» γιατί αυτή χρησιμοποιείται κυρίως σήμερα για τον αυτοπροσδιορισμό αυτής της ομάδας στην Ελλάδα.

2 Kahl, T., 2009. *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*. (Μτφρ. Μπουλασίκης Στ.) Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 12-13

3 Kahl, T. (2009) σ. 15

4 Vlasidis V., 1998 Consequences of the demographic and social rearrangement to the Vlach speaking element of Greek Macedonia 1923 – 1926, *Revue des etudes sud-est europeenes*, 3 b, σ. 155

5 Μ. Παλάγκας: *Η εξέλιξη του κουτσοβλαχικού ζητήματος 1859 – 1944*, σ. 2

6 Vlasidis, V., 1998, σ. 155

7 Αμπατζή Ελ., : *Οι Βλάχοι της Ελλάδας και η παρεξηγημένη ιστορία τους*, σ. 10 - 11

«άλλους», τα μέλη διαφορετικών ομάδων.⁸ Πρόκειται για μια εξελικτική διαδικασία, καθώς τα όρια μεταξύ των ομάδων και το πώς τα άτομα εντάσσονται σε αυτές αλλάζουν πολλές φορές.⁹ Καθώς το άτομο βρίσκεται σε ένα συνεχή διάλογο με το κοινωνικό του περιβάλλον, η γλώσσα δεν είναι τόσο καθοριστικός παράγοντας διαμόρφωσης της ταυτότητάς του όσο είναι ο τρόπος με τον οποίο το άτομο και το κοινωνικό του περιβάλλον αντιλαμβάνονται αυτή τη γλώσσα.¹⁰ Τα πολιτισμικά γνωρίσματα, οι ηθικές αξίες, η θρησκεία, το επάγγελμα, οι απόψεις για την καταγωγή, η παράδοση αποτελούν τα κυριότερα κριτήρια διαμόρφωσης μιας ταυτότητας.¹¹

Ο ελληνικός εθνικισμός ήταν ουσιαστικά ο πρώτος, μαζί με τον σερβικό, που εκδηλώθηκε οργανωμένα στα Βαλκάνια και ήταν σε θέση να διεκδικήσει τους χριστιανικούς πληθυσμούς της περιοχής, όμως από τα μέσα του 19ου αιώνα συνάντησε τον ανταγωνισμό των άλλων βαλκανικών εθνών¹². Οι Βλάχοι ουσιαστικά βρέθηκαν τότε μπροστά στο δίλημμα της επιλογής εθνικής ταυτότητας, ένα δίλημμα στο οποίο συνέβαλαν η γεωγραφική τους διασπορά, η κινητικότητα τους, η διαβίωσή τους μαζί με άλλες γλωσσικές ομάδες, η ενσωμάτωση ενός μεγάλου τμήματός τους στην ελληνική αστική τάξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η πολυγλωσσία πολλών από αυτούς και η ομοιότητα της βλάχικης γλώσσας με τη ρουμανική.¹³

Από τα μέσα περίπου του 19ου αιώνα προέκυψε το λεγόμενο «Κουτσοβλαχικό ζήτημα», το οποίο αναφέρεται στη διεκδίκηση των Βλάχων που ζουν στα νότια Βαλκάνια από τον ρουμανικό και τον ελληνικό εθνικισμό. Πρόκειται για ένα πολιτικό θέμα που γνώρισε περιόδους ύφεσης και αναζωπύρωσης κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα,¹⁴ όπως θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια και σχετίζεται άμεσα με το θέμα της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των Βλάχων. Ουσιαστικά στις αρχές του 20ου αιώνα οι Βλάχοι είχαν ήδη

8 Barth, 1998, *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Illinois: Waveland Press σ. 10-13

9 Καρακασίδου Αν., 2000. *Μακεδονικές Ιστορίες και Πάθη 1870 – 1990*. Αθήνα: Οδυσσέας, σ. 65

10 Αλβανός Ρ., 2019: *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κράτος και πολιτικές ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, σ. 16

11 Καρακασίδου, 2000, σ. 66

12 Σπύρου Θ., 2009. *Οι Βλάχοι και οι τόποι τους. Κοινωνικός μετασχηματισμός και «μεταμορφώσεις» της ταυτότητας σε μια βλαχόφωνη κοινότητα της Πίνδου*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα, σ. 70

13 Σπύρου Θ., 2009, σ. 75

14 Σπύρου Θ., 2009, σ. 70

επιλέξει μια εθνική ταυτότητα, άλλοι την ελληνική και άλλοι τη ρουμανική. Η πολιτικοποίηση του ζητήματος της βλάχικης γλώσσας οδήγησε ένα τμήμα της κοινότητας προς τη Ρουμανία, ενώ οι θρησκευτικοί δεσμοί με το Οικουμενικό Πατριαρχείο είχαν στρέψει άλλους προς την Ελλάδα.¹⁵

Σίγουρα το θέμα της καταγωγής και της εθνικής συνείδησης των Βλάχων παραμένει μέχρι σήμερα ένα σύνθετο και αμφιλεγόμενο κεφάλαιο στην ιστορία των Βαλκανίων και δεν έχει λυθεί ξεκάθαρα ακόμα. Αυτό που το έκανε ακόμα πιο δυσεπίλυτο είναι η σύνδεσή του με πολιτικές συμπάθειες και αντιπάθειες, συμφέροντα και προσωπικά πάθη. Μεγάλη σημασία όμως έχει το πως αισθάνονταν οι ίδιοι οι Βλάχοι, η πλειοψηφία των οποίων συμπεριφέρονταν ως τμήμα του ελληνισμού και είχαν ελληνική εθνική συνείδηση.¹⁶

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην πολιτική διάσταση του Κουτσοβλαχικού ζητήματος, αναλύοντας τις διακρατικές εντάσεις, τις προπαγανδιστικές ενέργειες, την εκπαιδευτική πολιτική και τις αντιδράσεις των ίδιων των Βλάχων. Ειδικότερα, επιχειρεί να παρουσιάσει την αμφιθυμία ή την αντίσταση των τοπικών κοινοτήτων απέναντι στις απόπειρες αυτονομίας των Βλάχων κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 20ου αιώνα, εξετάζοντας και την επίδραση εξωτερικών παραγόντων, όπως η πολιτική της Ρουμανίας, της Ιταλίας και των Μεγάλων Δυνάμεων. Τέλος, καταγράφεται η πορεία του ζητήματος στον 20ό αιώνα και ιδιαίτερα κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και της Κατοχής, με έμφαση στη δράση προσώπων και οργανώσεων που ταυτίστηκαν με το ρουμανικό εθνικό αφήγημα.

Για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της βιβλιογραφικής έρευνας και της ιστορικής τεκμηρίωσης. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στη μελέτη αρχειακού υλικού, όπως έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ), εφημερίδες της εποχής, πρακτικά δικών δοσιλόγων. Η σύνθεση βασίστηκε επίσης σε πλήθος επιστημονικών μονογραφιών και άρθρων που σχετίζονται με τις βαλκανικές εθνότητες, τη μειονοτική πολιτική και τον ρόλο των μειονοτήτων κατά τη διάρκεια της Κατοχής.

15 Τανάμπαση Α. & Ηλιάδου – Τάχου Σ. *Οι συγκρουσιακές ταυτότητες των Βλάχων στο πλαίσιο της ένταξής τους στο ελληνικό κράτος: Η περίπτωση των Βλάχων της Βέροιας*, σ. 543

16 Νικολαΐδου, Ε., 1995. *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. Τόμος Α' (μέσα 19ου- 1900)*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, σ. 24 - 25

Θα ήθελα, τέλος, να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες στον επιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Δημήτρη Αποστολόπουλο, για την καθοδήγηση, την υπομονή και τη γόνιμη επιστημονική υποστήριξη που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω θερμά τα Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) για την πολύτιμη πρόσβαση σε πηγές και τεκμήρια που αποτέλεσαν βασικό εφόδιο της έρευνάς μου.

Η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος δεν είναι μόνο ακαδημαϊκή αλλά και προσωπική. Ως Βλάχα, με οικογενειακές ρίζες σε κοινότητα που φέρει τη μνήμη των γεγονότων που εξετάζονται, αισθάνομαι την ανάγκη να φωτίσω επιστημονικά ένα κομμάτι ιστορίας που αφορά άμεσα την ταυτότητά μας. Αυτή η εργασία είναι, επομένως, και μια πράξη μνήμης και σεβασμού προς τις περασμένες γενιές.

2. Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα και οι Ελληνορουμανικές σχέσεις έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Το 1860 ιδρύθηκε στο Βουκουρέστι το «Μακεδορουμανικό Κομιτάτο» και στη συνέχεια Ρουμάνοι πράκτορες εστάλησαν στην Ήπειρο και τη Μακεδονία.¹⁷ Ειδικότερα, η πρώτη επαφή έγινε όταν ο Ioan Radulescu και ο Dimitrie Bolintineanu ταξίδεψαν στην Ήπειρο και τη Μακεδονία, όπου ανακάλυψαν πληθυσμούς που μιλούσαν μια γλώσσα παρόμοια με τη Ρουμανική. Αφού επέστρεψαν στη Ρουμανία άρχισαν να γράφουν πύρινα άρθρα σχετικά με τους Βλάχους, ενώ το επόμενο βήμα έγινε το 1860 με την ίδρυση της «Μακεδορουμανικής Επιτροπής» στο Βουκουρέστι με κύριο στόχο τη δημιουργία σχολείων για τους Βλάχους της Μακεδονίας.¹⁸ Η Ρουμανία βέβαια δεν είχε εδαφικές απαιτήσεις στην Μακεδονία, αλλά δεν την άφηνε αδιάφορη η πολιτική επιρροή και ο έλεγχος στην περιοχή.¹⁹ Επιπλέον οι Βλάχοι ήταν γι' αυτήν ένα χρήσιμο διπλωματικό μέσο πίεσης, ούτως ώστε να πετύχει εδαφικές παραχωρήσεις από την Οθωμανική αυτοκρατορία και από τη Βουλγαρία σε περιοχές όπου υπήρχε πολυάριθμο ρουμανικό στοιχείο.²⁰

Εξάλλου και οι Μεγάλες Δυνάμεις είχαν δικούς τους λόγους για να ενισχύουν περαιτέρω το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, η μεν Αυστροουγγαρία επειδή επιθυμούσε να στρέψει την προσοχή της Ρουμανίας προς αυτό το ζήτημα, αποσπώντας την από το θέμα των πολυάριθμων ρουμανικών πληθυσμών που ζούσαν στην περιοχή της Τρανσυλβανίας και επιθυμούσαν την ένωση με το ρουμανικό κράτος. Η Γαλλία και η Αγγλία ήθελαν να βάλουν ένα φραγμό, μέσω των Ρουμανιζόντων Βλάχων, στη ρωσική επιρροή στα Βαλκάνια, ενώ η Ρωσία από την πλευρά της ήθελε να μειώσει τη δύναμη του ελληνικού στοιχείου και να μειωθεί το ενδιαφέρον της Ρουμανίας για τους ρουμανικούς πληθυσμούς στη Βεσσαραβία. Τέλος, η καθολική εκκλησία ενδιαφερόταν να προσηλυτίσει τους Βλάχους²¹ ούτως ώστε να μειώσει την ισχύ του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Οθωμανική αυτοκρατορία από την άλλη, δεν έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για αυτό το θέμα, αλλά υποδαύλιζε τον ανταγωνισμό μεταξύ

17 Kahl, T., 2009, σ. 30

18 Vlasidis, V., 1998, σ. 157

19 Αμπατζή Ελ., σ. 14

20 Παλάγκας, Μ., σ. 2

21 Μουδόπουλος, Ερ., 1978. *Τό ρουμανοκουτσοβλαχικόν ζήτημα*, Αθήνα, σ. 16

των χριστιανικών εθνών των Βαλκανίων.²²

Η Ρουμανία ασχολήθηκε λοιπόν ιδιαίτερα με το θέμα της εκπαίδευσης των Βλάχων και διόρισε τον Απόστολο Μαργαρίτη, πρώην ελληνοδιδάσκαλο από το χωριό Αβδέλλα, επιθεωρητή των ρουμανικών σχολείων στη Μακεδονία. Το πρώτο ρουμανικό σχολείο ιδρύθηκε το 1864/65 στο χωριό Τύρνοβο στην περιοχή του Μοναστηρίου.²³ Η Ρουμανία ξόδεψε πολλά χρήματα για τη χρηματοδότηση των σχολείων αυτών δημιουργώντας ουσιαστικά έναν μηχανισμό προπαγάνδας που στηρίζονταν στα ρουμανικά προξενεία, στις κατά τόπους επιτροπές που έδρευαν σε κάθε βλαχόφωνη κοινότητα, τους επιθεωρητές των σχολείων και τους ρουμανίζοντες ιερείς και δασκάλους.²⁴ Ένας ακόμη σημαντικός στόχος της ρουμανικής πολιτικής ήταν η απομάκρυνση των Βλάχων από το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποσπώντας προνόμια για τις δικές τους εκκλησίες και τελικά ζητώντας εκκλησιαστική αυτονομία, κάτι που απερρίφθη από την Ιερά Σύνοδο του Οικουμενικού Πατριαρχείου.²⁵

Στα σχολεία αυτά παρέχονταν δωρεάν εκπαίδευση στους μαθητές, ενώ υπήρχε και η δυνατότητα να σπουδάσουν μετά στη Ρουμανία. Κατά τη δεκαετία του 1860 και 1870 ιδρύθηκαν από τον Μαργαρίτη και άλλα ρουμανικά σχολεία και ο συνολικός τους αριθμός στα τέλη του 19ου αιώνα φτάνει στα 100 με 4.000 μαθητές και 300 δασκάλους.²⁶

Στις 22 Μαΐου 1905 εκδόθηκε ο ιραδές του Σουλτάνου που αναγνώριζε επίσημα τους Βλάχους ως ξεχωριστή εθνοθρησκευτική ομάδα στο πλαίσιο του οθωμανικού συστήματος των μιλλέτ.²⁷ Τόσο το Οικουμενικό Πατριαρχείο όσο και η ελληνική κυβέρνηση του Δ. Ράλλη αντέδρασαν έντονα²⁸ και το κουτσοβλαχικό ζήτημα αναζωπυρώθηκε σε μια εποχή όλο και περισσότερο βίαιη. Στην Μακεδονία γίνονταν βίαιες συγκρούσεις μεταξύ ελληνικών ένοπλων ομάδων και ομάδων Ρουμανιζόντων Βλάχων που συνεργάζονταν με τους

22 Παλάγκας, Μ., σ. 2

23 Kahl, T. (2009) p. 30-31

24 Α.Υ.Ε./1912/21/2/3, Προξενείο Μοναστηρίου προς το Υπ.Εξ., αρ. Πρωτ. 635, 12/7/1910 στο Κολλάρος Β (2015) *Η μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου* (διδακτορική διατριβή) Αθήνα Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 134

25 Κολλάρος Β., 2015, σ. 135

26 Kahl, T. 2009. σ. 31

27 Kahl, T., 2009. σ. 31

28 Σφέτας Σπ., “Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο–ρουμανικών πολιτικών σχέσεων”, *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), σ. 39

Εξαρχικούς, ενώ στη Ρουμανία ο ελληνικός πληθυσμός της χώρας εκδιώχθηκε.²⁹

Η Ρουμανία εμφανιζόταν ως προστάτης των Βλάχων και στο ελληνικό κράτος, όπως φαίνεται από το διάβημα του Ρουμάνου πρεσβευτή Παπινίου στην Αθήνα το 1905, όταν διαμαρτυρήθηκε στον πρωθυπουργό Δ. Ράλλη για την καταπίεση των Κουτσόβλαχων «ρουμανικής καταγωγής» από το ελληνικό κράτος που δεν τους άφηνε να φοιτούν ελεύθερα στα σχολεία τους και να πηγαίνουν σε δικές τους εκκλησίες. Ο Ράλλης του απάντησε πως «εις την Ελλάδα δεν υπάρχουν Κουτσόβλαχοι Ρουμάνοι».³⁰ Τα προβλήματα αυτά στις σχέσεις των δύο χωρών οδήγησαν στη διακοπή διπλωματικών σχέσεων το 1906. Στη ρήξη αυτή συνέβαλαν και οι κατηγορίες της Ρουμανίας για δράση ελληνικών αντάρτικων σωμάτων κατά των βλάχικων πληθυσμών στη Μακεδονία, αλλά και οι διαμαρτυρίες της ελληνικής πλευράς για σχέσεις Ρουμανιζόντων και Βουλγάρων κομιτατζήδων, κάτι που οδηγούσε σε συνεχή διαβήματα των ελληνικών προξενικών αρχών προς την οθωμανική κυβέρνηση για τη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας.³¹

Το 1913 όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις συζητούσαν το θέμα του νεοσύστατου αλβανικού κράτους και των συνόρων του, η Ρουμανία προσπάθησε να τις πείσει να επεκτείνουν τα σύνορα της Αλβανίας μέχρι το Βενέτικο ποταμό, σχεδιάζοντας την ένταξη των βλαχόφωνων κοινοτήτων των περιοχών αυτών στο αλβανικό κράτος, από το οποίο προσδοκούσε πως θα τους παραχωρούσε αυτονομία. Σε έγγραφο του Ρουμάνου πρέσβη προς την κυβέρνηση της Ρουμανίας σχετικά με τα αποτελέσματα της συνάντησής του με τους πρεσβευτές των Μ. Δυνάμεων, αναφέρεται πως είχε ζητήσει να περιληφθούν στην Αλβανία οι περιοχές μεταξύ Ιωαννίνων, Μετσόβου, Γρεβενών και του όρους Γράμμου καθώς και να εγγυηθούν οι Μ. Δυνάμεις την διοικητική, κοινοτική και, κατά το δυνατόν, πολιτική αυτονομία των Βλάχων, τη χρήση της βλάχικης γλώσσας στη διοίκηση, στα σχολεία και στην εκκλησία.³²

Στις 10 Αυγούστου 1913 υπογράφηκε η Συνθήκη του Βουκουρεστίου η οποία επικύρωνε το status quo που είχε δημιουργηθεί στα Βαλκάνια μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Σε ένα

29 Σπύρου Θ., 2009, σ. 92

30 Καψαμπέλης Εμμ., 1946, *Διπλωματικά παρασκήνια*, Αθήνα, εκδ. Πιγκούνου, σ. 60

31 Κολλάρος Β., 2015. *Η μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου* (διδακτορική διατριβή) Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 133

32 Έγγραφο υπ' αριθ. 121/12-3-1913 στο Βήττος, Χρ., 2008. *Ο εθνικός διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920)*. Θεσσαλονίκη: εκδ. Όλυμπος. σ. 427

συμπλήρωμα της Συνθήκης αναφέρθηκε ότι η Ελλάδα, η Βουλγαρία και η Σερβία υποχρεούνταν να παρέχουν εκπαιδευτική και εκκλησιαστική αυτονομία στους Ρουμανίζοντες Βλάχους που ζούσαν στα κράτη τους και να αποδεχτούν την προστασία της ρουμανικής εκκλησίας και των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων από την πλευρά της Ρουμανίας.

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για τη Συνθήκη, και συγκεκριμένα στις 23 Ιουλίου, ο Βενιζέλος είχε ανταλλάξει επιστολές με τον πρωθυπουργό της Ρουμανίας Τίτου Μαγιορέσκου σχετικά με το μέλλον των Ρουμανιζόντων Βλάχων στη Μακεδονία.³³ Στην επιστολή του ο Μαγιορέσκο έγραψε: «Ως συνεφωνήθη κατά τας ημετέρας διαπραγματεύσεις, έχω την τιμήν να παρακαλέσω την Υμετέραν Εξοχότητα, ίνα, αποκρινόμενη εις την παρούσαν διακοίνωσιν, ευαρεστηθώ να μου επιβεβαιώση ότι: Η Ελλάς συγκατατίθεται να παράσχη αυτονομίαν εις τας των κουτσοβλάχων σχολάς και εκκλησίας τας ευρισκομένας εν ταις μελλούσαις Ελληνικαίς κτήσεσι και να επιτρέψη την σύστασιν επισκοπής διά τους κουτσοβλάχους τούτους, της Ρουμανικής κυβερνήσεως δυναμένης να επιχορηγή υπό την επίβλεψιν της Ελληνικής κυβερνήσεως τα ειρημένα ενεστώτα ή μέλλοντα θρησκευτικά και εκπαιδευτικά καθιδρύματα».³⁴

Η απάντηση του Ελ. Βενιζέλου ήταν η εξής: «Αποκρινόμενος εις την υπό σημερινήν ημερομηνίαν επιδοθείσαν υπό την υμετέραν Εξοχότητα διακοίνωσιν, έχω την τιμήν να επιβεβαιώσω τη Υμετέρα Εξοχότητι ότι: Η Ελλάς συγκατατίθεται να παράσχη αυτονομίαν εις τας των κουτσοβλάχων σχολάς τας ευρισκομένας εν ταις μελλούσαις Ελληνικαίς κτήσεσι και να επιτρέψη την σύστασιν επισκοπής διά τους κουτσοβλάχους τούτους, της Ρουμανικής κυβερνήσεως δυναμένης να επιχορηγή υπό την επίβλεψιν της Ελληνικής κυβερνήσεως τα ειρημένα ενεστώτα ή μέλλοντα θρησκευτικά και εκπαιδευτικά καθιδρύματα».³⁵ Το κείμενο της επιστολής του Βενιζέλου, καθώς και η ευχαριστήρια επιστολή του Ρουμάνου πρωθυπουργού συμπεριλήφθηκαν στο συμπλήρωμα της συνθήκης του Βουκουρεστίου.³⁶

Αυτή η συμφωνία θεωρήθηκε από την αντιπολίτευση της εποχής ως ήττα της ελληνικής κυβέρνησης, αφού αναγκάστηκε να αναγνωρίσει και να προστατεύσει τους Βλάχους που

33 Vlasidis, V., 1998, σ. 155

34 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*. Αθήνα, σ. 66 - 67

35 Αβέρωφ – Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 66 - 67

36 Vlasidis, V., 1998, σ. 156

προτιμούσαν να είναι με την πλευρά της Ρουμανίας. Ωστόσο, επρόκειτο για έναν διπλωματικό ελιγμό του Βενιζέλου προκειμένου να εξασφαλίσει τη στήριξη της Ρουμανίας σε διάφορα θέματα που δεν είχαν ακόμα τακτοποιηθεί, όπως το μέλλον της Καβάλας, της Βόρειας Ηπείρου και το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου, θέματα στα οποία η Ελλάδα τότε είχε τη στήριξη μόνο της Γαλλίας.³⁷ Εξάλλου ο Βενιζέλος ανησυχούσε γιατί η Ρουμανία είχε ζητήσει, όπως προαναφέρθηκε, τον Μάρτιο του 1913 την προσάρτηση των βλαχόφωνων περιοχών μεταξύ Ιωαννίνων, Μετσόβου, Γρεβενών στο κράτος της Αλβανίας με διοικητική αυτονομία.³⁸ Από την άλλη πλευρά, η διατήρηση των Ρουμανικών σχολείων και εκκλησιών επί ελληνικού εδάφους και η επιβεβαίωση του δικαιώματος της Ρουμανίας να επεμβαίνει επίσημα σε θέματα που αφορούν τους Βλάχους, δικαίωσε την προσπάθεια που έκανε η Ρουμανία, από τα μέσα του 19ου αιώνα, για να αποκτήσει έρεισμα στην Μακεδονία μέσω της προσέγγισης των Βλάχων,³⁹ γι' αυτό και η τότε αντιπολίτευση αντέδρασε έντονα κατηγορώντας τον Βενιζέλο για τις παραχωρήσεις αυτές και για άγνοια του Κουτσοβλαχικού ζητήματος.⁴⁰

Ο Βενιζέλος επιπλέον θεωρούσε πως, αφού η Ρουμανία δεν είχε εδαφικές αξιώσεις επί της Ηπείρου και της Μακεδονίας, οι Ρουμανίζοντες σύντομα θα αφομοιώνονταν από το ελληνικό στοιχείο εξαιτίας της πολιτιστικής και πληθυσμιακής του ανωτερότητας και επιπλέον δεν έβρισκε να υπάρχει κανένας κίνδυνος για το ελληνικό κράτος από την ύπαρξη αυτής της ομάδας.⁴¹

Οι παραχωρήσεις του Βενιζέλου αφορούσαν τους ρουμανίζοντες Βλάχους, οι οποίοι και πριν το 1913 μπορούσαν να φοιτούν σε ρουμανικά σχολεία, στη συνθήκη όμως γινόταν γενικά λόγος για σχολεία και εκκλησίες «Κουτσόβλαχων», δημιουργώντας την εντύπωση πως όλοι οι Κουτσόβλαχοι είχαν ρουμανική εθνική συνείδηση. Το αποτέλεσμα ήταν η αντίδραση της πλειοψηφίας των Βλάχων που είχαν ελληνική εθνική συνείδηση και φοιτούσαν σε ελληνικά σχολεία και έτσι η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να σχεδιάσει μέσω της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας μια εκστρατεία ενημέρωσης προκειμένου να πειστούν ότι η συνθήκη

37 ό.π., 1998, σ. 156

38 Κολλάρος, 2015, σ. 137

39 Vlasidis, V., 1998, σ. 156

40 Κολλάρος, Β., 2015, σ. 139

41 Κολλάρος, Β., 2015, σ. 141

έγινε για λόγους εθνικού συμφέροντος.⁴²

3. Εμπλοκή της Ιταλίας κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου η Ιταλία έστειλε στρατεύματα στην Αλβανία και την Ήπειρο και προσπάθησε να προσεταιριστεί τους Ρουμανίζοντες Βλάχους, χωρίς μεγάλη επιτυχία.⁴³ Εμφανίστηκε τότε ως προστάτιδα των Βλάχων θέλοντας αφενός να προσεταιριστεί την Αλβανία, ούτως ώστε να αντιμετωπίσει την Αυστροουγγαρία και να ελέγξει τις ακτές της Αδριατικής και αφετέρου να παρέμβει στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁴⁴ Οι Ιταλοί στρατιώτες δήλωναν περνώντας από τα βλάχικα χωριά ότι έρχονταν ως ελευθερωτές των χαμένων αδελφών τους και ότι θα «επανακτούσαν τη γη αυτή» και έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό από τους Ρουμανίζοντες Βλάχους.⁴⁵

Συντηρούσαν μάλιστα και εξόπλισαν μια ανεξάρτητη ομάδα 70 – 80 Βλάχων, ενώ οι πράκτορές τους στο Βουκουρέστι διέδιδαν στους Ρουμανίζοντες Βλάχους την ιδέα μιας μεγάλης Αλβανίας υπό Ιταλική προστασία ως το καλύτερο μέλλον για τους Βλάχους. Η ιταλική πρεσβεία εξέδωσε διαβατήρια και βοήθησε Ρουμανίζοντες να πάνε στην Πίνδο, ενώ στον ρουμανικό τύπο της εποχής δημοσιεύθηκαν άρθρα υπέρ της Ιταλίας. Για παράδειγμα, στην εφημερίδα *Vestea* δημοσιεύθηκε ένα άρθρο στις αρχές Ιανουαρίου 1919 που υποστήριζε ότι οι Βλάχοι της Πίνδου είχαν ανακηρύξει την ανεξαρτησία τους στην Κόνιτσα, είχαν φτιάξει ένα στρατό 10.000 ανδρών και είχαν υποδεχθεί τις ιταλικές στρατιωτικές αρχές στη Σαμαρίνα και αλλού, η δε ιταλική στήριξη για τη δημιουργία ενός ευρύτερου βλάχικου κράτους εμφανιζόταν ως εξασφαλισμένη.⁴⁶ Τον Ιούνιο δε του 1917 η ιταλική κυβέρνηση ζήτησε από τη Ρουμανία να στείλει 100 αξιωματικούς και πολίτες βλάχικης καταγωγής στην Μακεδονία και την Ήπειρο προκειμένου να οργανώσουν ανθελληνική και αντισερβική

42 Τσιούμης, Κ., 2007. *Μειονοτικές ομάδες στην Ελλάδα (1919 – 1945)*, Αθήνα, εκδόσεις Ζυγός, σ. 65

43 Kahl, T., 2009. *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*. (Μτφρ. Μπουλασίκης Στ.) Αθήνα: Βιβλιόραμα, σ. 36

44 Παλάγκας, Μ., σ. 4

45 Αβέρωφ – Τοσίτσας. Ευ., 1948, σ. 68 – 69

46 Petsalis – Diomidis, N., 1978. *Greece at the Paris peace conference (1919)* IMXA, σ. 83

προπαγάνδα. Ο Ρουμάνος πρωθυπουργός Μπρατιάνου αρχικά ήταν πρόθυμος να δεχθεί την πρόταση αυτή, αλλά τελικά την απέρριψε μετά από έντονα διαβήματα της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας.⁴⁷

Μετά την κατάληψη των χωριών της Βόρειας Πίνδου από τον ιταλικό στρατό, η Ιταλία διόρισε διοικητή της περιοχής έναν Ρουμανίζοντα τον Παπάντη με έδρα του το χωριό Σαμαρίνα. Στις 12 Ιουλίου 1917 μετά από συγκέντρωση που είχε γίνει την προηγούμενη ημέρα και στην οποία συμμετείχαν όλοι οι Ρουμανίζοντες δάσκαλοι της περιοχής, έγινε πάλι συγκέντρωση στην οποία ο Παπάντης ζήτησε από όλους τους Ρουμανίζοντες να υπογράψουν μια αναφορά, ζητώντας από την ιταλική κυβέρνηση να προβεί στις αναγκαίες ενέργειες στο Συνέδριο Ειρήνης στο Παρίσι προκειμένου τα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου να αποκτήσουν αυτονομία με την προστασία της Ιταλίας. Επιπλέον, συνέταξαν και ένα ψήφισμα προς τις Προστάτιδες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, Ιταλία) και ένα ευχαριστήριο τηλεγράφημα προς τον βασιλιά της Ιταλίας εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη τους για την απελευθέρωση των Βλάχων από τον ελληνικό ζυγό. Αξίζει να σημειωθεί πως εκδηλώθηκε έντονη αντίδραση γι' αυτές τις ενέργειες από την πλευρά κατοίκων των χωριών της Πίνδου που οργάνωσαν συλλαλητήριο στα Γρεβενά και κατέθεσαν υπόμνημα προς τους αρχηγούς των Συμμάχων διαμαρτυρόμενοι για τα σχέδια των Ρουμανιζόντων.⁴⁸

Την ίδια περίοδο, στις 28 Αυγούστου 1917, ο Αλκιβιάδης Διαμάντης, άτομο συνδεδεμένο με τη ρουμανική προπαγάνδα, ανακήρυξε σε δημόσια τελετή με την παρουσία Ιταλών στρατιωτών το «Πριγκιπάτο της Πίνδου» με σημαία που είχε τα ιταλικά χρώματα και έμβλημα τη Ρωμαϊκή λύκαινα με δύο λυκόπουλα.⁴⁹ Στην τελετή αυτή συμμετείχαν οι δάσκαλοι των ρουμανικών σχολείων της περιοχής, ενώ υπήρξε και ένας θανάσιμος τραυματισμός από αδέσποτη σφαίρα εξαιτίας των πανηγυρισμών των Ρουμανιζόντων.⁵⁰ Ο τότε πρωθυπουργός της Ελλάδας Ελ. Βενιζέλος διαμαρτυρήθηκε έντονα για τις Ιταλικές ενέργειες και οι Ιταλοί αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την περιοχή.⁵¹ Αξίζει να

47 Petsalis – Diomidis, N., 1978. σ. 52

48 Βήττος, Χ., 2008, σ. 423 - 429

49 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 41 και Βήττος Χ., 2008, σ. 430

50 Τηλεγράφημα του Υποδιοικητή Γρεβενών Π. Ζωγράφου προς τα Υπουργεία Εξωτερικών και Εσωτερικών της Ελλάδας υπ' αριθμ. 592/14-9-1917 στο Ταναμπάση, Αν., 2017. *Το ρουμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο στη Νότια Βαλκανική (τέλη 19ου – μέσα 20ου)*, διδακτορική διατριβή, σ. 49

51 Εφημερίδα Εμπρός 1.9.1917 στο Βήττος Χ., 2008, σ. 431

σημειωθεί πως σύμφωνα με τηλεγράφημα του Γενικού Διοικητή Ηπείρου Αριστ. Στεργιάδη προς την κυβέρνηση, με ημερομηνία 9 Σεπτεμβρίου 1917 οι κάτοικοι του χωριού πανηγύρισαν μετά την αποχώρηση του ιταλικού στρατού,⁵² ενώ έγιναν δύο συλλαλητήρια, στις 7 Σεπτεμβρίου και στις 10 Σεπτεμβρίου, που κατέληξαν σε ψηφίσματα που κατήγγειλαν τη συμπεριφορά των Ρουμανιζόντων και των Ιταλών. Ακολούθησαν συλλήψεις ρουμανιζόντων, μεταξύ των οποίων και δύο δασκάλων, με την κατηγορία διασποράς ψευδών ειδήσεων.⁵³ Ο Διαμάντης τότε αναγκάστηκε να καταφύγει στην Αλβανία, ενώ στην Ελλάδα καταδικάστηκε σε θάνατο για προδοσία.⁵⁴ Σύμφωνα πάντως με τον Κ. Γεμενή (2006, σ. 138) η ανακήρυξη του Πριγκιπάτου της Πίνδου στη Σαμαρίνα δεν τεκμηριώνεται από κάποια μαρτυρία ή αρχειακή πηγή και η μοναδική προσπάθεια αυτονόμησης τότε έγινε στη Βωβούσα, όπως αναφέρει και η Διβάνη (1995, σ. 99), και έληξε με επέμβαση του ελληνικού στρατού. Επιπλέον, Ρουμανίζοντες στη Βωβούσα επιτέθηκαν στον ελληνικό στρατό που είχε πάει για να παραλάβει το χωριό από τους Ιταλούς, ωστόσο οι περισσότεροι κάτοικοι του χωριού αντέδρασαν και έτσι δέκα οικογένειες Ρουμανιζόντων αναγκάστηκαν να φύγουν για τη Βόρεια Ήπειρο.⁵⁵

Στη δε περιοχή της Κορυτσάς είχαν εγκατασταθεί Γαλλικά στρατεύματα και εκεί ιδρύθηκε η ολιγοήμερη δημοκρατία της Κορυτσάς στις 10 Δεκεμβρίου 1916. Ο πρώτος της πρόεδρος ήταν ένας Αλβανός ονόματι Τεμιστοκλή Γκερμένι, ο οποίος λέγεται ότι ήταν κατάσκοπος της Αυστρίας,⁵⁶ ενώ αλλού (Αρσενίου, 1966, σ. 41 και Διβάνη, 1995, σ. 99) υποστηρίζεται ότι η προσπάθεια έγινε από Ρουμανίζοντες Βλάχους.

Από την άλλη πλευρά, η «Μακεδονορουμανική Εκπαιδευτική Αδελφότητα» με επικεφαλής τον Γκραντιστεάνου, πρώην υπουργό και φίλο του Υπουργού Εξωτερικών της Ρουμανίας Ιονέσκου, έστειλε διμελή αντιπροσωπεία στο Παρίσι για να υποβάλει αίτημα σύμφωνα με το οποίο το μεγαλύτερο μέρος της Ηπείρου, της Πίνδου και μέρος της περιοχής του Μοναστηρίου (όπου υποστήριζαν πως ζούσαν 80.000 Βλάχοι) έπρεπε να προσαρτηθεί στην

52 Κούκουνας, Δ., 2022. *Ιστορία της κατοχής 1941 – 44*, β' τόμος. Αθήνα: εκδ. Historia σ. 248

53 Ταναμπάση Αν., 2017. *Το ρουμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο στη Νότια Βαλκανική (τέλη 19ου – μέσα 20ου), διδακτορική διατριβή*, σ. 50

54 Αρσενίου, Λ., 1966. *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση, επικοί αγώνες του Θεσσαλικού λαού με σύνθημα: Λευτεριά ή Θάνατος*, Λάρισα: εκδ. Έλλα, σ. 41

55 Διβάνη, Λ., 2002. *Ελλάδα και Μειονότητες*. Αθήνα: εκδ. Καστανιώτης, σ. 99

56 Winniffrith, T. J., 1987. *The Vlachs: The History of a Balkan People*, Palgrave Macmillan, σ. 144-145

Αλβανία ή να αποκτήσει διοικητική, εκπαιδευτική και θρησκευτική αυτονομία, με αντιπροσώπευση των Βλάχων στα Κοινοβούλια των χωρών στις οποίες ανήκαν αυτά τα εδάφη. Ο Μπρατιάνου δεν έτρεφε ψευδαισθήσεις για το θέμα των Βλάχων, αλλά, προκειμένου να μη δυσαρεστήσει την Ιταλία, δεν έφερνε αντίρρηση στη δράση της.⁵⁷ Σύμφωνα δε με μια έκθεση του πρεσβευτή της Ελλάδας στο Λονδίνο Γεννάδιου στις 4/8/1917 ο Μπρατιάνου σχεδίαζε μαζί με τους Ιταλούς να σχηματιστεί στη Μακεδονία και ένα νέο ιταλορουμανικό κράτος με κύριο πληθυσμό τους Βλάχους.⁵⁸ Μετά από ελληνικές διαμαρτυρίες, ο πρόεδρος του ρουμανικού κοινοβουλίου δήλωσε πως η κυβέρνησή του ήθελε μόνο θρησκευτική και εκπαιδευτική ελευθερία για τους Ρουμάνους στην Ήπειρο και την Μακεδονία, σύμφωνα με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η προπαγάνδα πάντως για το Κουτσοβλαχικό ζήτημα συνεχίστηκε για μερικούς μήνες ακόμα, χωρίς όμως να μπορέσει να φέρει στο προσκήνιο το Κουτσοβλαχικό ζήτημα στο συνέδριο ειρήνης στο Παρίσι⁵⁹.

Η Ιταλία, πάντως, ήταν ο κύριος υποστηρικτής των αυτονομιστών Βλάχων στο συνέδριο ειρήνης, αλλά η στήριξη αυτή δεν ήταν σταθερή. Η Ρουμανία από την πλευρά της, αντιμετώπιζε πιο πιεστικά προβλήματα και επιδίωκε να έχει καλές σχέσεις με όλους κι έτσι δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το θέμα των Βλάχων.⁶⁰ Τον Φεβρουάριο του 1919 Ρουμανίζοντες Βλάχοι με την ενθάρρυνση της ιταλικής πρεσβείας στο Βουκουρέστι έστειλαν στις Μεγάλες Δυνάμεις, στο συνέδριο Ειρήνης, ένα υπόμνημα που ζητούσε τη δημιουργία μιας ανεξάρτητης εθνικής εστίας των Βλάχων, υπό αλβανικό έλεγχο.⁶¹ Η πρόταση αυτή δεν είχε κάποια ιδιαίτερη στήριξη, ούτε καν από την πλευρά της Ρουμανίας και δεν προχώρησε.⁶² Μάλιστα, στα χωριά της περιοχής της Πίνδου έγιναν συλλαλητήρια και υποβλήθηκαν ψηφίσματα με τα οποία καταδίκασαν τις ενέργειες των Ρουμανιζόντων και δήλωναν την ελληνική ταυτότητα των Βλάχων.⁶³

57 Petsalis – Diomidis N., 1978, σ. 83-84

58 Κολτσιδάς Αντ., 1993. *Κουτσόβλαχοι, οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη, σ. 114

59 Petsalis – Diomidis N., 1978, σ. 83-84

60 Winniffrith, T. J., 1987, σ. 145

61 Διβάνη, Λ., 2002, σ. 100

62 Capidan Th., 1937. *Les Macedo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations Roumains de la peninsule Balkanique*, Bucarest, σ. 70-71

63 Διβάνη Λ., 2002, σ. 100

Λίγο καιρό μετά, αφού ο ιταλικός στρατός αποσύρθηκε, η Ελλάδα επανακατέλαβε την περιοχή της Πίνδου και πολλοί από τους Βλάχους που είχαν συμμετάσχει σε αυτονομιστικές ενέργειες κατέφυγαν στην Αλβανία.⁶⁴

Η ιταλική και αλβανική προπαγάνδα συνέχισε να είναι ενεργή στο ελληνικό έδαφος, οργανωμένη από το ιταλικό προξενείο των Ιωαννίνων, με βασικό στόχο να δημιουργήσει ανθελληνικά αισθήματα στους Βλάχους της Πίνδου και της Κορυτσάς.⁶⁵ Το ιταλικό προξενείο στα Γιάννενα λειτουργούσε ως κέντρο προπαγάνδας και πιθανώς εκεί κυκλοφόρησε η φήμη πως βάσει της συνθήκης ειρήνης θα δημιουργούνταν ανεξάρτητο Καντόνι της Πίνδου.⁶⁶

4. Η θέση των Βλάχων στην Ελλάδα κατά τον Μεσοπόλεμο

Σύμφωνα με το άρθρο 12 της «Συνθήκης μεταξύ των Προεχουσών Συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. μειονοτήτων» που υπογράφηκε ως παράρτημα της Συνθήκης των Σεβρών το 1920 «η Ελλάς συμφωνεί να παραχωρήσει, υπό τον έλεγχο του Ελληνικού Κράτους, εις τας βλαχικάς κοινότητες της Πίνδου, τοπικήν αυτονομίαν ως προς τα θρησκευτικά ή σχολικά ζητήματα».⁶⁷ Κατά την άποψη του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών αυτό το άρθρο υποκατέστησε τις επιστολές Βενιζέλου – Μαγιορέσκου και επομένως τα σχολεία και οι εκκλησίες των Βλάχων ήταν υπό τον έλεγχο του ελληνικού κράτους, αφού η Συνθήκη δεν ανέφερε κάτι για δικαιώματα προστασίας της Ρουμανίας.⁶⁸

Τα πρώτα χρόνια μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο οι συνθήκες ζωής των Βλάχων στην Ελλάδα βελτιώθηκαν και οι περισσότεροι απέκτησαν οικονομική άνεση. Οι συνθήκες

64 Capidan, Th., 1937, σ. 70-71

65 Petsalis – Diomidis, N., 1978, σ. 52

66 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 68 - 69

67 Άρθρο 12 της Συνθήκης μεταξύ των Προεχουσών Συμμάχων και συνησπισμένων Δυνάμεων και της Ελλάδος περί προστασίας των εθνικών κλπ. Μειονοτήτων, 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920. Ανακτήθηκε από: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/b/e/metadata-292-0000002.tkl>

68 Διβάνη, Λ., 2002, σ. 101

άλλαξαν μετά τη Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών βάσει της Σύμβασης της Λοζάνης. Το ελληνικό κράτος ανέλαβε εγγαιοβελτιωτικά έργα στη Μακεδονία προκειμένου να αποκαταστήσει τους Μικρασιάτες πρόσφυγες και έτσι ακόμα και βοσκοτόπια μοιράστηκαν και δόθηκαν για καλλιέργεια στους πρόσφυγες. Η μείωση των βοσκοτόπων οδήγησε σε μείωση της κτηνοτροφίας και σοβαρή οικονομική βλάβη για τις Βλάχικες κοινότητες. Επιπλέον οι Βλάχοι έμποροι αντιμετώπιζαν σοβαρό ανταγωνισμό από τους Μικρασιάτες, ενώ, μετά το 1923, υπήρξε τεράστια άνοδος των τιμών σε όλα τα προϊόντα και τις υπηρεσίες εξαιτίας της αυξημένης ζήτησης για αγαθά λόγω της άφιξης των προσφύγων. Οι Ρουμανίζοντες αντιμετώπιζαν περισσότερα οικονομικά προβλήματα, καθώς συνήθως δεν ήταν ιδιαίτερα εύποροι⁶⁹. Είναι χαρακτηριστικό πως το 1923 στη Διάσκεψη για τη Συνθήκη της Λοζάνης, αντιπροσωπεία Βλάχων υπό τον Σάββα Χατζησαράντη από την Κορυτσά και Σπύρο Θεολόγη από την Καστοριά ζήτησαν την παραχώρηση αυτοδιοίκησης για τους Βλάχους στη Μακεδονία και την Ήπειρο.⁷⁰

Η πλειοψηφία των Ρουμανιζόντων ήταν άτομα που μέχρι τότε δεν είχαν εμπλακεί στο Κουτσοβλαχικό ζήτημα και δεν έτρεφαν κάποια ιδιαίτερη συμπάθεια για τη Ρουμανία. Εξαιτίας όμως των προβλημάτων της ελληνικής εκπαίδευσης (έλλειψη δασκάλων, κτιριακά θέματα, οικονομικές ελλείψεις), προτιμούσαν να στείλουν τα παιδιά τους στα ρουμανικά σχολεία ούτως ώστε να μορφωθούν. Η δωρεάν παροχή βιβλίων, γραφικής ύλης και οι υποτροφίες σε φτωχούς μαθητές προσέλκυαν μεγάλο ποσοστό των μαθητών των ρουμανικών σχολείων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι θεωρούσαν πως είναι Ρουμάνοι. Ωστόσο, οι εκπρόσωποι του ελληνικού κράτους, ιδιαίτερα οι χαμηλόβαθμοι, που δεν γνώριζαν τα τοπικά θέματα, συμπεριλάμβαναν συχνά ακόμα και βλάχικες οικογένειες με καθαρά ελληνική συνείδηση στους Ρουμανίζοντες, επειδή κάποιο μέλος της οικογένειας πήγαινε σε ρουμανικό σχολείο ή σε ρουμανική εκκλησία.⁷¹

Πάντως, το ελληνικό κράτος εξέδωσε οδηγίες προς τις τοπικές αρχές με την εντολή να φέρονται καλά στους Ρουμανίζοντες και παράλληλα τιμωρούσε χωρίς επιείκεια όποιον δεν τηρούσε τα συμφωνηθέντα με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, σε περίπτωση δε διαμάχης

69 Vlasidis, V., 1998, σ. 161

70 Γυφτόπουλος, Δ., 1990. *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα: εκδ. Δωδώνη, σ. 52

71 Vlasidis V., 1998, σ. 158

μεταξύ Ρουμανιζόντων και Βλάχων με ελληνική συνείδηση απέφευγε να πάρει μέτρα που θα προσέβαλαν τους Ρουμανίζοντες.⁷²

Η Ρουμανία από την πλευρά της δεν έδινε ιδιαίτερη σημασία στα παράπονα των Ρουμανιζόντων Βλάχων καθώς ενδιαφερόταν περισσότερο για τη διατήρηση καλών σχέσεων με την Ελλάδα. Έτσι διακήρυξε πως δεν υπήρχε από την πλευρά της Κουτσοβλαχικό ζήτημα. Οι Ρουμανίζοντες, ωστόσο, δεν σταμάτησαν τα παράπονα και μάλιστα ζήτησαν από την ελληνική κυβέρνηση να μεσολαβήσει στη ρουμανική ούτως ώστε να πάρουν την άδεια να μεταναστεύσουν στη Ρουμανία.⁷³ Χάρη στην πίεση των μακεδονο-ρουμανικών επιτροπών, η ρουμανική κυβέρνηση αποφάσισε να μεσολαβήσει στην ελληνική προκειμένου να επιτραπεί η μετανάστευση όσων ήθελαν να εγκατασταθούν στη Ρουμανία και τους προσέφεραν γη στην περιοχή Δοβρουτσά, την οποία είχε αποκτήσει η Ρουμανία από τη Βουλγαρία το 1919. Η μετανάστευση έγινε τελικά στα τέλη του 1925. Ο ακριβής αριθμός των ατόμων που εγκατέλειψαν το ελληνικό έδαφος με προορισμό τη Ρουμανία δεν είναι γνωστός, καθώς δεν υπάρχουν επίσημα έγγραφα από την ελληνική πλευρά σχετικά με τον τελικό αριθμό των ατόμων που εγκαταστάθηκαν εκεί. Αυτό οφείλεται πιθανώς στον εθελοντικό χαρακτήρα της μετανάστευσης, στην αδιαφορία του ελληνικού κράτους για τους Ρουμανίζοντες καθώς και στο γεγονός ότι η μετανάστευση συνεχίστηκε και μετά το 1926. Μέχρι πάντως τα τέλη Αυγούστου 1926 1.050 οικογένειες είχαν μεταναστεύσει στη Ρουμανία και άλλες 100 ήταν έτοιμες να φύγουν. Ο τελικός αριθμός δεν θα πρέπει να ήταν πάνω από 1.500 οικογένειες. Η μετανάστευση σταμάτησε το 1929⁷⁴ Η ελληνική κυβέρνηση δεν έφερε κάποια αντίρρηση σε αυτό το σχέδιο, ουσιαστικά το διευκόλυνε. Έθεσε όμως ως όρο για όσους μετανάστευαν στη Ρουμανία την εγκατάλειψη της ελληνικής υπηκοότητας, ενώ αντίστοιχος όρος δεν υπήρχε για όσους Έλληνες υπηκόους μετανάστευαν σε άλλες χώρες⁷⁵. Ουσιαστικά ήταν μια ευκαιρία για την Ελλάδα να απαλλαγεί από έναν σημαντικό αριθμό Ρουμανιζόντων⁷⁶.

Στη Δοβρουτσά οι Βλάχοι δεν βρήκαν τις συνθήκες που τους είχαν υποσχεθεί, δεν πήραν χρήματα από τη Ρουμανική κυβέρνηση, ενώ η γη που τους έδωσαν δεν ήταν πάντα

72 ό.π., σ. 160

73 ό.π., 1998, σ. 162 - 164

74 ό.π., 1998, σ. 167 - 170

75 Αμπατζή Ελ., σ. 16

76 Διβάνη Λ., 2002, σ. 111

κατάλληλη για καλλιέργεια. Ορισμένοι μάλιστα θέλησαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα, αλλά αυτό δεν ήταν δυνατόν και έγινε σχεδόν αδύνατον μεταπολεμικά.⁷⁷

Δυστυχώς το τι συνέβη στους Βλάχους μετανάστες από τη Μακεδονία εντός της μεταπολεμικής σοσιαλιστικής Ρουμανίας δεν είναι γνωστό. Πιθανώς οι κοινότητές τους διασκορπίστηκαν και οι περισσότεροι Βλάχοι πήγαν στις μεγάλες πόλεις.⁷⁸

Πάντως κατά την περίοδο του μεσοπολέμου δεν υπήρξε κάποια καταγγελία εκ μέρους Βλάχων στην Κοινωνία των Εθνών, ούτε δημιουργήθηκε κάποιο σοβαρό θέμα με αυτή την ομάδα, εξαιτίας αφενός των καλών ελληνορουμανικών σχέσεων αυτή την περίοδο, του γεγονότος πως οι δύο αυτές χώρες δεν είχαν κοινά σύνορα και αφετέρου του μικρού αριθμού των Ρουμανιζόντων Βλάχων. Εξάλλου η Ρουμανία είχε η ίδια προβλήματα με μειονότητες στο έδαφός της και γι' αυτό το μόνο που έκανε ήταν να χρηματοδοτεί τις βλάχικες κοινότητες. Από την άλλη πλευρά και οι ελληνικές κυβερνήσεις άφηναν τα ρουμανικά σχολεία και εκκλησίες να λειτουργούν χωρίς προβλήματα.⁷⁹ Εξάλλου το ελληνικό κράτος εκείνη την περίοδο είχε ανάγκη τη στήριξη της Κοινωνίας των Εθνών προκειμένου να αποκαταστήσει τους πρόσφυγες και συνεπώς έπρεπε να συμπεριφέρεται με ευαισθησία έναντι των μειονοτήτων και ιδιαίτερα έναντι των Βλάχων, που θεωρούνταν μια ομάδα που δε δημιουργούσε προβλήματα.⁸⁰

Το 1936 με την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά άρχισε να διαταράσσεται το αρμονικό κλίμα που περιγράφηκε παραπάνω. Το ελληνικό κράτος άρχισε σταδιακά να επιδεικνύει μια σκληρή στάση έναντι των μειονοτήτων και προσπάθησε να αφομοιώσει τους ξενόφωνους πληθυσμούς θέτοντας το ζήτημα της απαγόρευσης του βλάχικου ιδιώματος σε δημόσιο χώρο. Βάσει της σχετικής διαταγής 122777/1936 του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας έγιναν συλλήψεις Βλάχων για τον παραπάνω λόγο, ενώ υπήρξαν πιέσεις κατά των οικογενειών των παιδιών που πήγαιναν σε ρουμανικά σχολεία.⁸¹

77 Αμπατζή Ελ., σ. 17

78 Vlasidis V., 1998, σ. 171

79 Διβάνη, Λ., 1997. Οι επιπτώσεις του συστήματος μειονοτικής προστασίας της ΚΤΕ στην Ελλάδα: Η οπτική του Υπουργείου Εξωτερικών, στο *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα : μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών* / επιμέλεια Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος σ. 183 - 184

80 Διβάνη Λ., 2002, σ. 106

81 Διβάνη Λ., 2002, σ. 116

5. Ελληνοϊταλικός Πόλεμος

Τον Νοέμβριο του 1940, λίγο μετά την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου, η ελληνική κυβέρνηση συνέλαβε για λόγους ασφαλείας άτομα που ήταν γνωστά στις ελληνικές αρχές ως Ρουμανίζοντες από βλαχοχώρια της Πίνδου και τα μετέφεραν νοτιότερα ούτως ώστε να τα απομακρύνουν από παραμεθόριες περιοχές, καθώς θεωρήθηκε ότι υπήρχε φόβος συνεργασίας τους με τους Ιταλούς. Οι ενέργειες αυτές ήταν στο πλαίσιο απόρρητων οδηγιών προς τα Σώματα Ασφαλείας ήδη από το 1939, σύμφωνα με τις οποίες τα Σώματα Ασφαλείας έπρεπε να παρακολουθούν αυστηρά τους αλλοδαπούς που είναι εγκατεστημένοι στη χώρα και τις μειονότητες. Από το Νοέμβριο επομένως του 1940 άρχισαν οι συλλήψεις των ρουμανιζόντων που αρχικά οδηγήθηκαν σε ένα στρατόπεδο στην Κόρινθο, όπου ανακρίθηκαν. Στη συνέχεια αποφασίστηκε η μεταφορά τους κυρίως στη Χίο και άλλων στη Λέσβο και στην Κρήτη. Ο ακριβής αριθμός των ατόμων που εκτοπίστηκαν συνολικά δεν είναι γνωστός, αλλά φαίνεται πως στη Χίο εκτοπίστηκαν 249 άτομα. Οι εκτοπισμένοι επέστρεψαν στις οικογένειές τους μετά την κατάληψη της Χίου από τους Γερμανούς τον Μάιο του 1941.⁸² Οι προληπτικοί αυτοί εκτοπισμοί, ωστόσο, απογοήτευσαν την πλειοψηφία των Βλάχων,⁸³ αφού, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Αθαν. Χρυσόχοου (1951, σ. 13) αφορούσαν εκτοπισμούς «δικαίων και αδίκων».

Η γλωσσική συγγένεια, τα υπαρκτά προβλήματα αλλά και ο τυχοδιωκτισμός έκαναν ορισμένους Βλάχους περισσότερο ευάλωτους στην Ιταλική προπαγάνδα που υποστήριζε την ίδρυση ενός αυτόνομου Βλάχικου κράτους υπό Ιταλικό έλεγχο.⁸⁴ Εξάλλου, λίγο πριν τον ελληνοϊταλικό πόλεμο είχε ξεκινήσει η σύνδεση της προπαγάνδας των Ρουμανιζόντων με την ιταλική πλευρά πλέον. Ο Μουσολίνι είχε αναφερθεί σε «σταθμούς λατινικότητας» στη Μακεδονία, ενώ ο Τσιάνο τον Ιούλιο του 1940 είπε όταν εξαπλωθεί η Ιταλία στη Μακεδονία, το ρουμανικό στοιχείο θα είναι αυτό που θα κυβερνήσει.⁸⁵

82 Βραζίτουλης, Κ. (2017). «Βλάχοι εκτοπισμένοι στον πόλεμο του '40». Ηπειρωτικός Αγών. Ανακτήθηκε από: www.agon.gr/news/160/ARTICLE/35688/2017-01-17.html σ. 1 - 5

83 Διβάνη Λ., 2002 σ. 122

84 Koliopoulos J., 1999. *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia, 1941-1949*, σ. 81 - 82

85 Διβάνη Λ., 2002, σ. 120

Σύμφωνα και με τον Ευ. Αβέρωφ-Τοσίτσα (1948, σ. 76) στις αρχές του Νοεμβρίου 1940 οι Ρουμανίζοντες υποδέχτηκαν τους Ιταλούς στρατιώτες με ενθουσιασμό, ενώ κάποιοι χρησιμοποιήθηκαν και ως οδηγοί του ιταλικού στρατού, οδηγώντας μέσα από μυστικά μονοπάτια τις ιταλικές δυνάμεις και αιφνιδιάζοντας τον ελληνικό στρατό, ενώ άλλοι κατά τις νυχτερινές επιδρομές της ιταλικής αεροπορίας άναβαν συνθηματικά φώτα για να βοηθήσουν τον εχθρό.⁸⁶

6. Η δράση του Αλκιβιάδη Διαμάντη και η ίδρυση της «Λεγεώνας»

Μετά το τέλος του ελληνοϊταλικού πολέμου, τον Απρίλιο του 1941 ομάδα Ρουμανιζόντων Βλάχων στα Γρεβενά καλωσόρισε τους Ιταλούς στρατιώτες αναφερόμενοι στην άνοδο της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁸⁷ και κρέμασαν γερμανικές, ιταλικές και ρουμανικές σημαίες στα καταστήματά τους.⁸⁸ Στις 14 Ιουνίου 1941 υποδέχτηκαν τον Διοικητή της Μεραρχίας Pinerolo στα Γρεβενά με φασιστικά τραγούδια από τους μαθητές του ρουμανικού σχολείου, ενώ την επόμενη ημέρα επισκέφτηκαν το αρχηγείο της Μεραρχίας για να αποστείλουν συγχαρητήριο τηλεγράφημα στον Μουσολίνι, αποκαλώντας τον «πατέρα της λατινικής οικογένειας» και πανηγυρίζοντας για τη νίκη της «ιταλο-βλαχικής αδελφότητας».⁸⁹ Παρόμοια υποδοχή έγινε και κατά την είσοδο των Γερμανών στη Βέροια, σύμφωνα με επιστολή του Ανθυπολοχαγού Νικ. Αμπατζόγλου όπου αναφέρεται πως «οι οπαδοί της προπαγάνδας ταύτης κατά την είσοδον των Γερμανών εις Βέροιαν μετέβησαν συντεταγμένοι με την ρουμανικήν και γερμανικήν σημαίαν εις το γερμανικόν φρουραρχείον προς υποδοχήν των Γερμανών ψάλλοντες τον ρουμανικόν και ιταλικόν Ύμνον, εις δε θεατρικήν παράστασιν παρέστησαν την Ελλάδα θνήσκουσιν, χαρακτηρίσαντες τους Έλληνας βαρβάρους και άλλας βαρείας φράσεις και δηλώσαντες ότι ετίθεντο εις το πλευρόν των Γερμανών. Πλέον των 50

86 Μουδόπουλος Ε., 1978, σ. 44

87 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 81 - 82

88 Βήττος Χ., σ. 3

89 Καράβης, Σ., 2015. *Η ιταλική κατοχή στην Ελλάδα (1941-1943). Η πολιτική επιβολής και καταστολής από την XI στρατιά*. Διδακτορική Διατριβή. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., σ. 197 - 198

ατόμων κατετάγησαν ως καραμπινιέρηδες εις Λάρισαν με σκοπόν την καταδίωξιν των ανταρτών».⁹⁰

Τους πρώτους μήνες της ιταλογερμανικής κατοχής ξεκίνησε στη Θεσσαλία κυρίως η δραστηριότητα του Αλκιβιάδη Διαμάντη. Ο Διαμάντης είχε γεννηθεί στη Σαμαρίνα το 1893, υπηρέτησε στον ελληνικό στρατό κατά τους Βαλκανικούς πολέμους και στη συνέχεια πήγε στη Ρουμανία όπου κατάφερε να αποκτήσει σημαντικές πολιτικές και οικονομικές διασυνδέσεις. Επέστρεψε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και ενεπλάκη στις διαμάχες της περιόδου του Εθνικού Διχασμού εντασσόμενος στη βενιζελική παράταξη. Κυνήγησε μάλιστα με ιδιαίτερο μένος τους βασιλικούς στην περιοχή της Σαμαρίνας και στα γειτονικά χωριά. Την ίδια περίοδο, όπως προαναφέρθηκε, ήρθε σε επαφή με το ιταλικό προξενείο στα Γιάννενα προκειμένου να ιδρύσει το «Καντόνι της Πίνδου» για τους Βλάχους,⁹¹ ενώ υπέγραψε το ψήφισμα και το ευχαριστήριο τηλεγράφημα προς τον βασιλιά της Ιταλίας για την απελευθέρωση των Βλάχων.⁹² Για να μην φυλακιστεί στην Ελλάδα για τις πράξεις του, κατέφυγε στην Αλβανία όπου συνεργάστηκε με Ιταλούς αξιωματικούς και απέκτησε σημαντική περιουσία, η οποία όμως δημεύθηκε εξαιτίας ύποπτων εμπορικών συναλλαγών και εμπλοκής του στην πολιτική ζωή της χώρας αυτής.⁹³

Μετά τον πόλεμο ο Διαμάντης πήγε πάλι στη Ρουμανία και επέστρεψε στην Ελλάδα έχοντας καταφέρει να αποκτήσει σημαντική περιουσία με την τυροκομία και το εμπόριο ξυλείας. Αργότερα εξασφάλισε τη θέση του προξένου της Ρουμανίας στην Αυλώνα της Αλβανίας μέχρι την κατάληψη της Αλβανίας από την Ιταλία το 1939. Τότε άρχισε τις επαφές με τους Ιταλούς φασίστες και προσπάθησε να προωθήσει την Ιταλία πλέον ως προστάτιδα των Βλάχων. Το 1941 εμφανίστηκε και πάλι στα βλάχικα χωριά μαζί με τον ιταλικό στρατό διαδίδοντας πως σύντομα θα έφτανε η ώρα της αυτονομίας των Βλάχων υπό την αιγίδα της Ιταλίας.⁹⁴ Βοήθησε μάλιστα τον ιταλικό στρατό ως οδηγός κατά την πορεία του προς το

90 Επιστολή του Αμπατζόγλου Νικ., Ανθ/γος Πεζ. Εν Χαλεπίω τη 15 Αυγούστου 1943 στο Παπαγιάννης, Σ., 2004. *Τα παιδιά της Λύκαινας. Οι επίγονοι της 5ης Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά τη διάρκεια της κατοχής (1941-1944)*. Αθήνα: Σόκολης, σ. 548

91 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 86

92 Βήττος, Χ., 2008, σ. 424

93 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., σ. 96

94 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 87

Μέτσοβο.⁹⁵

Με την ιταλική στήριξη ο Διαμάντης ονειρευόταν να δημιουργήσει το «Πριγκιπάτο της Πίνδου», με τον ίδιο να παίρνει τον τίτλο του «Πρίγκιπα», ενώ κυκλοφορούσε με τον επίσημο τίτλο «Γενικός Διοικητής Ηπείρου και Μακεδονίας» και τον ιταλικό τίτλο «Κομμαντατόρε». Φαίνεται πως είχε επηρεαστεί από τις ψευδοϊστορικές φαντασιώσεις του Μουσολίνι και προωθούσε την άποψη πως οι Βλάχοι προέρχονταν από την Πέμπτη Ρωμαϊκή Λεγεώνα και επομένως ήταν τα «χαμένα αδέρφια» των Ιταλών.⁹⁶ Προέβαλε ιδιαίτερα τη «λατινικότητα» των Βλάχων προκειμένου να εξασφαλίσει τη στήριξη της Ιταλίας και να αποφύγει τυχόν γερμανική αντίδραση. Σχεδίασε ως δε ως κύριο βήμα του την ίδρυση της «Ρωμαϊκής Λεγεώνας», μιας οργάνωσης με στρατιωτικό χαρακτήρα.⁹⁷ Ως κύριο συνεργάτη του επέλεξε τον δικηγόρο Νικόλαο Ματούση, από τη Σαμαρίνα,⁹⁸ ενώ άλλοι στενοί του συνεργάτες ήταν ο δικηγόρος Δημοσθένης Τσούτρας και ο γιατρός Κωνσταντίνος Τάχας.⁹⁹

Στοιχεία για τη δράση της Λεγεώνας και του Διαμάντη έχουμε από τον Ευάγγελο Αβέρωφ – Τοσίτσα, ο οποίος στο έργο του «Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος» (Αβέρωφ-Τοσίτσας, 1948, σ. 81 - 95) μεταφέρει ένα υπόμνημα που έστειλε ο ίδιος τον Οκτώβριο του 1941 στους Ιωάννη Πολίτη, Αλέξη Κύρου και Αλέξανδρο Σβώλο. Σ' αυτό, μεταξύ άλλων, αναφέρει πως «από των πρώτων ημερών της καταλήψεως της χώρας, εις τα βλαχόφωνα χωρία της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας παρετηρήθη ζοηρά κινήσις των λεγομένων ρουμανιζόντων κουτσοβλάχων. Την κίνησιν ταύτην εδημιούργουν οι παλαιοί πυρήνες οίτινες ή ουδόλως εθίγησαν από ημάς ή απλώς κατά την διάρκειαν του τελευταίου ενδόξου πολέμου είδον μέλη των τινά εκτοπιζόμενα ως ύποπτα κατασκοπείας. [...] Ο κυριώτερος όμως εκ των ξένων παραγόντων της κινήσεως είναι ο φέρων το ρουμανικότετον όνομα Αλκιβιάδης Διαμάντης, κουτσόβλαχος εκ Σαμαρίνας, εκπατρισθείς από πολλών ετών. Είναι δραστηριότατος. [...] Διαθέτει πολυτελές αυτοκίνητον με το οποίο περιφέρεται συχνά εις τα κουτσοβλαχικά κέντρα. Φαίνεται ότι διαθέτει αρκετά υλικά μέσα. Αι σχέσεις του με τας αρχάς Κατοχής φαίνονται καλαί, ενίοτε δε άρισται, δεδομένου ότι εις

95 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 97

96 Rieber, Al., 2022. *Storms Over the Balkans During the Second World War*. Oxford University Press. σ. 69–70

97 Κούκουνας, Δ., 2022, σ. 231

98 ό.π., σ. 231

99 ό.π., σ. 239

μερικές περιπτώσεις επέτυχε να φυλακίσει ή αντιθέτως ν' αποφυλακίσει ωρισμένα άτομα».

Σύμφωνα με τον Αρσενίου (1966, σ. 42 – 43), η προσπάθεια του Διαμάντη είχε τρία σκέλη, πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό. Πρώτα, σκόπευε δηλαδή να δημιουργήσει κοινότητες Ρουμανιζόντων και να πείσει τους Βλάχους να στείλουν υπομνήματα ζητώντας την αυτονομία της Πίνδου. Σε οικονομικό επίπεδο ήθελε να εκμεταλλευθεί την παραγωγή της περιοχής, και τρίτον ήθελε να φτιάξει το δικό του στρατό, τη «Λεγεώνα».

Τον Μάιο του 1941 εμφανίστηκε στα Γρεβενά και ίδρυσε γραφείο προπαγάνδας¹⁰⁰ στο οποίο είχε αναρτήσει ταμπέλα με τον τίτλο «Ένωση Ρουμανικών Κοινοτήτων Πίνδου – Θεσσαλίας – Μακεδονίας» και το έμβλημα της λύκαινας.¹⁰¹ Σχημάτισε επιτροπές και διέδιδε πως θα κλείσει τα ελληνικά σχολεία, ενώ ζητούσε από τους δημοσίους υπαλλήλους να συνεργάζονται με τις αρχές κατοχής. Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς πήγε στο Μέτσοβο, τα Γιάννενα και μετά στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τη Σαμαρίνα, όπου έβαλε δικούς του ανθρώπους στο Κοινοτικό Συμβούλιο.¹⁰² Γενικά, το πρώτο βήμα για να πετύχει τα σχέδιά του ήταν η εγκατάσταση δικών του ανθρώπων ως προέδρων στα βλάχικα χωριά.¹⁰³ Στα Γρεβενά, για παράδειγμα, τον Οκτώβριο του 1941 κατήγγειλε την Επιτροπή Κοινοτήτων Γρεβενών και την αντικατέστησε βάζοντας μάλιστα ως αντιπρόεδρο τον φανατικό ρουμανίζοντα και στενό του συνεργάτη Ζήκο Αράια.¹⁰⁴

Σύμφωνα με τον Αθαν. Χρυσόχοου (1951, σ. 19) ο Διαμάντης πίεζε συστηματικά τους βλαχόφωνους να δηλώσουν πως έχουν ρουμάνικη εθνικότητα και τους υπόσχονταν σε αντάλλαγμα τρόφιμα ή χρήματα, ενώ απειλούσε με φυλακίσεις και εκτοπισμούς όσους αρνούνταν. Εμφανιζόταν δε περιστοιχιζόμενος από ομάδα οπαδών του ως σωματοφύλακες και «ελάμβανε την θέσιν απολύτου κυριάρχου της περιοχής και δικτάτορος αναμειγνυόμενος εις πάσαν υπόθεσιν, δίδων διαταγάς και οδηγίας και εκδίδων αποφάσεις. Τας ελληνικάς αρχάς ή ηγνώνει ή ηπείλει και πολλάκις εκακομεταχειρίζετο δια των εκτελεστικών του οργάνων, των Ιταλών φασιστών».

100 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 42

101 Βήττος Χ., σ. 4

102 Αρσενίου Λ., 1966, σ. 42

103 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 87

104 Βήττος Χ., σ. 6

Ο Διαμάντης συνέχισε κλείνοντας ελληνικά σχολεία. Στο χωριό Δίστρατο για παράδειγμα, οι Έλληνες δάσκαλοι διώχθηκαν και στη θέση του ελληνικού σχολείου που έκλεισε λειτούργησε για ένα διάστημα ρουμανικό. Το ίδιο συνέβη και στο χωριό Πάδες.¹⁰⁵ Οι ενέργειες γίνονταν σε συνεννόηση με τις Ιταλικές αρχές, όπως φαίνεται από έγγραφο της Διοίκησης Μεραρχίας Πεζικού MODENA προς την Γενική Διοίκηση Ηπείρου που υπογράφηκε από το Στρατηγό της Μεραρχίας Διοικητή Μάριο Γκουασάρντο με ημερομηνία 27 Αυγούστου 1942, σύμφωνα με το οποίο «συνεφωνήθη να αφεθή το σχολείον τούτο (ενν. το ρουμανικό) εις το ελληνικόν σχολικόν κτίριον όπου ήδη εγκατεστάθη το παρελθόν έτος μεταφερομένου του Ελληνικού Σχολείου εις το κτίριον τον Νηπιαγωγείου του εν τω κήπω ευρισκομένου, όπερ δύναται άνέτως να ανταποκριθή, δια τους ολίγους του μαθητάς, αλλά μοι καθίσταται γνωστόν εξ άλλου ότι ο σχολικός επιθεωρητής Ηλίας Παπαζήσης δεν ενέκρινε κατόπιν την ληφθείσαν συμφωνίαν. Ήδη παρακαλώ όπως διατάξητε ίνα η επιτευχθείσα συνεννόησις μετά του Επάρχου εκτελεσθή πλήρως [...] εν ουδεμία περιπτώσει θα ηδυνάμην να δεχθώ πράξεις αίτινες θα ηδύναντο να διασαλεύσουν την δημοσίαν τάξιν του χωρίου».¹⁰⁶

Στο χωριό Βλαχογιάννη, σύμφωνα με τη μαρτυρία του Νικολάου Νακούλα «κάποιοι Βλάχοι, άλλοι, δεν έστελναν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο, και έβαλε ο Κουσιάνος (ο δάσκαλος) τον Διαμάντη και τους βάρεσε. Ο ίδιος ο Διαμάντης τους βάρεσε και τους δυο αυτούς, του Νέκα το γιο (Ηρακλή Γεράση) και το Ζησούλα (Ματούση)». Με τη μαρτυρία αυτή συμφωνεί και η προφορική μαρτυρία του Αναστασίου Γεράση, γεννηθέντα το 1933, που αναφέρει ότι «το φθινόπωρο του 1941 ο Διαμάντης φώναζε τον πατέρα μου και του είπε πως από αύριο θα στέλνεις τα παιδιά στο ρουμάνικο σχολείο. Ο πατέρας μου αρνήθηκε και τον έβγαλε έξω από το σπίτι με τις κλωτσιές και του έριξε και μια μπουνιά στο στόμα. Την άλλη μέρα ο Διαμάντης πήγε στο δάσκαλο του ελληνικού σχολείου και του είπε από σήμερα δεν θα δεχθείς κανέναν Βλάχο στο σχολείο. Οπότε αναγκάστηκαν όλα τα παιδιά να πάνε στο ρουμάνικο, μεταξύ αυτών κι εγώ με τον μικρότερο αδερφό μου».¹⁰⁷

105 Βαλερά – Κουνάβα Ρ., 1995: *Το εκπαιδευτικό σύστημα στη Λάκκα Αώου και η Ρουμανική προπαγάνδα η περίπτωση Παλαιοσελλίου (1840 – 1943)*, σ. 360

106 Βαλερά – Κουνάβα, Ρ., 1995, σ. 361

107 Μαρτυρία Νικολάου Νακούλα στο Παπαγιάννης, Σ. (2004), σ. 58 - προφορική μαρτυρία του Αναστασίου Γεράση (ημερομηνία συνέντευξης 18/6/2025).

Ακόμα, ο Διαμάντης υπέβαλε σε βασανιστήρια και ταπεινώσεις δασκάλους ελληνικών σχολείων στα βλαχόφωνα χωριά, όπως στη Σαμαρίνα όπου σταμάτησε τη λειτουργία του ελληνικού χωριού και ανάγκασε όλους τους μαθητές να φοιτούν στο ρουμανικό. Στο διπλανό χωριό, τη Σμίξη, όπου δεν υπήρχε μέχρι τότε ρουμανικό σχολείο, ο Διαμάντης τον Σεπτέμβριο του 1941 με μια ομάδα Ιταλών στρατιωτών και δυο ρουμανίζοντες δασκάλους απαίτησε από τους κατοίκους να ανοίξουν ρουμανικό σχολείο δίνοντάς τους προθεσμία οκτώ ημερών και πήρε μάλιστα ως ομήρους τον δάσκαλο και τον πρόεδρο του χωριού. Οι κάτοικοι του χωριού προκειμένου να μη στείλουν τα παιδιά τους στο ρουμανικό σχολείο αποφάσισαν τελικά να εκκενώσουν βιαστικά το χωριό και να φύγουν για τις πεδινές τους κατοικίες.¹⁰⁸

Στις αρχές του 1942 ο Διαμάντης οργάνωσε τη λεγόμενη «Ρωμαϊκή λεγεώνα»,¹⁰⁹ ένα σώμα ένοπλων Βλάχων που συνόδευαν τις ιταλικές περιπόλους οι οποίες έψαχναν για κρυμμένα όπλα στα χωριά της Πίνδου. Η πρώτη εμφάνιση των «λεγεωνάριων» έγινε στη Λάρισα τον Απρίλιο του 1942 με την πρόφαση της αναχαίτισης της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Μακεδονία. Αυτό τουλάχιστον υποστήριξαν ορισμένοι πρώην «λεγεωνάριοι» στη δίκη τους μεταπολεμικά. Πάντως, κατά το πρώτο μισό του 1942, η Λεγεώνα αριθμούσε περίπου 2.000 μέλη, λίγα από τα οποία όμως έφεραν όπλα. Μετά το καλοκαίρι του 1942 ο αριθμός τους μειώθηκε και όταν οι Ιταλοί συνθηκολόγησαν το 1943, δεν ήταν παραπάνω από 100 άτομα, κυρίως στην περιοχή της Θεσσαλίας.¹¹⁰ Σύμφωνα με άλλες πηγές οι λεγεωνάριοι ήταν περίπου 300 άτομα, και μάλιστα ένα 15 – 20% αυτών δεν ήταν καν βλάχικης καταγωγής.¹¹¹ Αλλού γίνεται λόγος για 50 με 60 άτομα το πρώτο μισό του 1942 που αυξήθηκαν σε 300 άτομα ένα χρόνο μετά και μειώθηκαν σε 100 μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943.¹¹² Το διακριτικό της στολής τους ήταν ένα Λ ανεστραμμένο κόκκινο

108 Βήττος Χρ., 2000. *Τα Γρεβενά στην κατοχή και στο αντάρτικο, ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950, Θεσσαλονίκη*, σ. 98 - 99

109 Το όνομα της οργάνωσης δεν είναι απόλυτα σίγουρο, αφού δεν έχουν σωθεί αρχεία της οργάνωσης. Αλλού εμφανίζεται και ως «Βλάχικη Λεγεώνα» ή «Λεγεώνα των Βλάχων». Το όνομα «Ρωμαϊκή Λεγεώνα» υπάρχει σε έγγραφο της Κοινότητας Αμπελώνα, Πρωτόκολλον Κοινότητας Αμπελώνας δια τον μήνα Φεβρουάριον του έτους 1941 στο Παπαγιάννης Σ., 2004, σ. 443 - 444

110 Κολιοπούλος, J., 1999, σ. 85

111 Αρσενίου, Λ, 1966, σ. 64

112 Γεμενής, Κ., 2007. Η Ρωμαϊκή λεγεώνα, 1941-1943: Ιστορικές καταβολές, δράση, απομυθοποίηση / στο *Η Εθνική Αντίσταση στη Θεσσαλία, 1941-1944 : ύπαιθρος και πόλη, άνθρωποι : 2ο Συνέδριο*, Λάρισα 24-25 Νοεμβρίου 2006, Χατζηγιάνναιο Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο / επιμέλεια Σταύρος Γ. Γουλούλης, Λάρισα: Εταιρεία Συλλογής Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Ν. Λάρισας 1940-1974, σ. 140

χρώματος στο δίκόχό τους.¹¹³ Φαίνεται πως δεν υπήρχε κάποια σαφής οργανωτική δομή, ούτε ξεκάθαρη ιεραρχία. Αυτή η έλλειψη οργάνωσης αναπληρωνόταν κυρίως μέσω της επιρροής του Διαμάντη στις βλάχικες κοινότητες και των συγγενικών και φιλικών του δεσμών με γνωστές βλάχικες οικογένειες.¹¹⁴

Οι Ιταλοί και οι συνεργάτες τους προσπάθησαν να εκμεταλλευτούν τα παράπονα των Βλάχων κτηνοτρόφων, κυρίως για την επίταξη των κοπαδιών τους από την ελληνική κυβέρνηση κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου για τις ανάγκες του στρατού. Επιπλέον οι Ιταλοί διένειμαν σιτάρι, καλαμπόκι, αλάτι και ζάχαρη σε επιλεγμένα άτομα, προκειμένου αφενός να προκαλέσουν διχόνοια εντός του βλάχικου πληθυσμού και αφετέρου να εκθέσουν τα άτομα που θα δέχονταν αυτά τα τρόφιμα. Για τους ίδιους λόγους εξέδωσαν άδειες για την εκμετάλλευση υλοτομίας και βοσκοτόπων καθώς και για την αγορά γάλακτος. Οι Ιταλοί πίστευαν πως οι Βλάχοι θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν ασφάλεια σε δυσπρόσιτες περιοχές.¹¹⁵ Το δε Ιταλικό Υπουργείο Εξωτερικών αντιμετώπιζε θετικά το αυτονομιστικό κίνημα των Βλάχων, αρκεί βέβαια να μην διακινδύνευαν τα ιταλικά συμφέροντα στα Νότια Βαλκάνια, χωρίς όμως να έχει κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο για την εθνική αποκατάσταση των Βλάχων μεταπολεμικά. Συνεπώς, οι Ιταλοί ήταν κάπως συγκρατημένοι ως προς τη στήριξη αυτών των ομάδων και αρχικά τους χρησιμοποίησαν μόνο ως οδηγούς και πληροφοριοδότες κυρίως για την ανεύρεση κρυμμένων όπλων, και όχι ως ένοπλα σώματα.¹¹⁶ Εξάλλου, ο διοικητής των Ιταλικών δυνάμεων κατοχής στρατηγός Τζελόζο ήταν πεπεισμένος πως επρόκειτο για τυχοδιώκτες, γι' αυτό και απέφυγε να υποσχεθεί συγκεκριμένα πράγματα, ενώ επέμενε πως το ζήτημά τους θα λυνόταν στο «τραπέζι των διαπραγματεύσεων».¹¹⁷

Ο διοικητής της ταξιαρχίας Πινερόλο, Τσεζάρε Μπενέλι, υποστήριξε αρχικά τη δημιουργία βλάχικων πολιτοφυλακών στα Γρεβενά, την Καστοριά, την Καλαμπάκα, τα Τρίκαλα και την Καρδίτσα προκειμένου να καταστείλει τους Έλληνες που τους θεωρούσε, στην πλειοψηφία τους, εχθρικούς απέναντι των Ιταλών. Πρότεινε συνεπώς την αντικατάσταση των Ελλήνων στις δημόσιες υπηρεσίες και τη χωροφυλακή από Βλάχους και «Βουλγαρόφωνους» από τη

113 Γυφτόπουλος, Δ., 1990, σ. 55

114 Παπαγιάννης, Σ., 2004, σ. 24

115 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 84

116 Καράβης, Σ., 2015, σ. 199 - 200

117 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 84

Μακεδονία, τη μεταρρύθμιση και επίβλεψη των ελληνικών σχολείων καθώς και την ίδρυση και προστασία των ρουμανικών αλλά και ιταλικών, τη διάδοση της ιταλικής κουλτούρας με κάθε δυνατό μέσο και μια εκστρατεία προπαγάνδας μέσω του τύπου, ταινιών και ντοκιμαντέρ. Αργότερα συνειδητοποίησε πως οι Βλάχοι δεν ήταν όλοι φιλο-Ιταλοί και πως οι κοινότητες της Θεσσαλίας, των Γρεβενών και της Καστοριάς είχαν διαφορετικά πολιτικά πιστεύω.¹¹⁸ Βέβαια, η δημιουργία ενός στρατιωτικού σώματος αποτελούμενο από Βλάχους θα εξυπηρετούσε την Ιταλία, αφού αφενός θα διασπούσε την ενότητα των Ελλήνων, αφετέρου θα βοηθούσε τον έλεγχο της περιοχής της Θεσσαλίας και Μακεδονίας, χωρίς να χρειαστεί να απασχολείται μεγάλος αριθμός Ιταλών στρατιωτών και κυρίως η Ιταλία θα εξασφάλιζε την κατοχή της Πίνδου.¹¹⁹ Γι' αυτούς τους λόγους δήλωσαν στον Τσολάκογλου πως ο Διαμάντης είναι εκπρόσωπος της ρουμανικής μειονότητας και θεωρείται φίλος της Ιταλίας.¹²⁰

7. Επέκταση της δράσης της Λεγεώνας κατά τα έτη 1941 - 1942

Ο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας στο έργο του «Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος» (Αβέρωφ-Τοσίτσας, 1948, σ. 97 - 102) μεταφέρει ένα υπόμνημα που ο Αλ. Διαμάντης υποστήριζε ότι έστειλε στις 25 Σεπτεμβρίου 1941 στον πρωθυπουργό Γ. Τσολάκογλου¹²¹ και μάλιστα το μοίραζε σε αντίτυπα.¹²² Στο υπόμνημα αυτό ο Διαμάντης αφού αναφέρει τη συμβολή των Βλάχων στο ελληνικό κράτος, κατηγορεί τις ελληνικές κυβερνήσεις για «παράλογο σωβινισμό» καθώς προσπάθησαν να εξαφανίσουν τον «εθνικό

118 Rodogno D., 2006. *Fascism's European empire: Italian occupation during the Second World War*. Cambridge University Press, 2006. σ. 326.

119 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 45

120 Διβάνη Λ., 1998. Το θνησιγενές πριγκιπάτο της Πίνδου. Γιατί δεν ανταποκρίθηκαν οι Κουτσόβλαχοι της Ελλάδος στην ιταλό - ρουμανική προπαγάνδα Μακεδονία και Θράκη 1941 -1944. *Κατοχή - αντίσταση - απελευθέρωση, Διεθνές Συνέδριο IMXA*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 208

121 Ο Αβέρωφ αναφέρει πως βρήκε το υπόμνημα αυτό σε έκθεση του λογαρχού Γ. Σαράντη που ανέλαβε νομάρχης Τρικάλων από τον Ιούνιο 1942 έως τον Νοέμβριο 1943.

122 Χρυσόχοου, Αθ., 1951. *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας. Βιβλίο Γ'.* Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, σ. 25

χαρακτήρα του λατινικού στοιχείου» στην Πίνδο, Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία. Υποστηρίζει επίσης πως το «Λατινικόν Βλάχικον στοιχείον» μπορεί να γίνει ο «ισχυρότερος συνδετικός κρίκος Ελλάδος – Ρουμανίας και Ρώμης – Βερολίνου» και να εργαστεί «υπό την προστασίαν των Δυνάμεων του Άξονος». Επιπλέον αναφέρει πως είχε συναντηθεί με τον Τσολάκογλου στις 17 και 20 Σεπτεμβρίου 1941 και ότι ο πρωθυπουργός είχε θεωρήσει τις διεκδικήσεις του «δικαίας και νομίμους».

Το κυριότερο όμως σημείο του υπομνήματος είναι τα αιτήματα που διατυπώνει ο Διαμάντης, τα οποία είναι τα εξής: 1) ο διορισμός Νομαρχών και Δημάρχων στις περιοχές όπου υπάρχουν αμιγείς βλάχικοι συνοικισμοί ή και μεικτοί συνοικισμοί Ελλήνων και Βλάχων σε συνεργασία με τον ίδιο τον Διαμάντη και βέβαια με τις αρχές κατοχής, 2) η λειτουργία στα αμιγώς βλάχικα χωριά μόνο βλάχικων σχολείων, ενώ στα μεικτά χωριά οι Βλάχοι μαθητές θα φοιτούν μόνο στα βλάχικα σχολεία, 3) προσωρινή πίστωση 250.000.000 δραχμών για τους Βλάχους της περιοχής της Πίνδου ως αποζημίωση για τις ζημιές που είχαν υποστεί εξαιτίας του πολέμου, 4) απόλυτη ισότητα με τους Έλληνες στη διανομή επιδομάτων και τροφίμων, 5) ίσα δικαιώματα των Βλάχων στις κοινότητες όπου ξεχειμωνιάζουν και 6) την τιμωρία όσων είχαν διώξει Βλάχους κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου ως συνεργάτες των Ιταλών. Υπογράφει δε το υπόμνημα ως «Εκπρόσωπος των Βλαχικών Κοινοτήτων της Πίνδου και του Βλαχικού στοιχείου της Νοτίου Βαλκανικής».

Πρέπει βέβαια να σημειωθεί πως ο ίδιος ο Τσολάκογλου διέψευσε τυχόν συνάντησή του με τον Διαμάντη και αρνήθηκε πως δέχτηκε ποτέ όρους από αυτόν.¹²³

Τα περισσότερα μέλη της «Λεγεώνας» ήταν άτομα που ασχολούνταν στο παρελθόν με εγκληματικές δραστηριότητες και συνέχισαν αυτή τη δράση τους υπό το πρόσχημα πια της αστυνόμευσης.¹²⁴ Μια από τις κύριες ενέργειές τους ήταν να συνοδεύουν τους Ιταλούς στρατιώτες που έψαχναν για κρυμμένα όπλα, έρευνες που ακολουθούσαν λεηλασίες σπιτιών, φυλακίσεις και παραπομπές σε δίκη.¹²⁵ Αυτή ήταν και η πιο σκοτεινή πλευρά της δράσης της Λεγεώνας. Σύμφωνα με τον Κ. Γεμενή (2007, σ. 141), οι λεγεωνάριοι έκαναν επιδρομές και

123 Διβάνη, Λ., 1998, σ. 205

124 Rieber, Al., 2022 σ. 69

125 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 104 - 105

λεηλασίες περίπου σε 2 στα 10 χωριά του Νομού Λάρισας. Υπολογίζεται ότι στις αρχές του 1942 είχαν μαζέψει από τις επιδρομές τους 8.000 κρυμμένα όπλα και είχαν συλλάβει και μερικούς Άγγλους στρατιώτες που κρύβονταν. Για τα όπλα που συγκέντρωναν υπήρχε αμοιβή από τους Ιταλούς, μέρος της οποίας πήγαινε στο ταμείο της Λεγεώνας.¹²⁶ Σχετική μαρτυρία του Χρήστου Σταυρόπουλου στο ΕΔΔ του Εφετείου Λάρισας αναφέρει πως «ο κατηγορούμενος (Θωμάς Σέρης) κατέδωκε στους Ιταλούς ένα Άγγλον κρυπτόμενον, τον οποίον συνέλαβον και εξετέλεσαν οι Ιταλοί»,¹²⁷ ενώ άλλη σχετική μαρτυρία του Κωνσταντίνου Μπέη αναφέρει ότι «οι κατηγορούμενοι (Ν.Κ. Παπάς, Νικ. Νιδέρκου, Χρήστος Φερφελής) ήλθαν στο χωριό και συγκέντρωσαν τα όπλα. Ήσαν δε ούτοι ασφαλώς λεγεωνάριοι, δια να έχουν τέτοια δύναμιν να συγκεντρώνουν όπλα. Του Μαυρογιάννη πήραν τα ζώα».¹²⁸ Άλλη χαρακτηριστική μαρτυρία είναι του δικηγόρου Απόστολου Κατσιλέρου: «Η Λεγεώνα έδρασε προδοτικώς και η ευθύνη της είναι μεγαλύτερα και των Ε.Α.Σ.Α.Δ., διότι αυτή εστρέφετο κατά της ακεραιότητος της χώρας. Οι λεγεωνάριοι δεν ήσαν πολλοί, αλλά είχαν πλάτες τας ιταλικάς αρχάς, δια τούτο δε και ετρομοκράτουν, εξεβίαζον και ελεηλάτουν υπό το πρόσχημα της ανακαλύψεως και ανευρέσεως όπλων».¹²⁹

Αλλά και ο κατοχικός πρωθυπουργός Τσολάκογλου παραδέχεται στα Απομνημονεύματά του ότι οι «Διοικηταί και τα Επιτελεία των εν Λαρίση και Τρικκάλοις Ιταλικών Μεραρχιών Forlì και Pinerolo ανεζήτουν να εύρουν αφωσιωμένα πρόσωπα, ίνα δι' αυτών αφοπλίσουν την ύπαιθρον της περιοχής Γρεβενών, Ελασσόνας και Θεσσαλίας. Προς τούτο απεστάθην προς τον Διαμάντην, όστις επροθυμοποιήθη να φέρη εις πέρας την υπηρεσίαν ταύτην διότι έβλεπε ότι ούτως εξυπηρετούντο καλύτερον οι σκοποί του».¹³⁰

Στις 26 Αυγούστου 1941 η ιταλική Καραμπινιερία Γρεβενών συνέλαβε μετά από κατηγορία του Διαμάντη, 14 άτομα για προπαγάνδα κατά του Άξονα. Οι κρατούμενοι οδηγήθηκαν στις φυλακές Τρικάλων και αποφυλακίστηκαν, αφού απεδείχθη πως η κατηγορία ήταν αβάσιμη τον Οκτώβριο 1941.¹³¹ Με εισήγηση του Διαμάντη συνελήφθη από τους Ιταλούς και ο Έπαρχος Γρεβενών επειδή αντιδρούσε στις ενέργειες της Λεγεώνας και εξορίστηκε στην

126 Κούκουνας, Δ., 2022, σ. 241

127 Πρακτικά ΕΔΔ. του Εφετείου Λάρισας υπ' αριθ. 174, 174α/1947 στο Παπαγιάννης, Σ., 2004, σ. 52

128 Πρακτικά ΕΔΔ. του Εφετείου Λάρισας υπ' αριθ. 166/46 στο Παπαγιάννης, Σ., 2004, σ. 54

129 Πρακτικά ΕΔΔ. του Εφετείου Λάρισας υπ' αριθ. 75/48 στο Παπαγιάννης, Σ., 2004, σ. 55

130 Τσολάκογλου, Γ., 2017. *Απομνημονεύματα*, Αθήνα: εκδ. Historia σ. 186

131 Βήττος Χ., σ. 7

Ιταλία.¹³² Ακόμα, εκδόθηκαν άδειες οπλοφορίας για τους λεγεωνάριους που ήταν υπό ιταλική προστασία ουσιαστικά. Αυτό επιβεβαιώνεται και από την υπ' αριθμ. 24/8/1/ διαταγή της ιταλικής Καραμπινιερίας με ημερομηνία 25 Νοεμβρίου 1941 που εστάλη στα «Αποσπάσματα Βασιλικών Καραβινιοφόρων Λαρίσης, Ελασσόνας, Γόνων, Φαρσάλων, Αγιάς» και ενημερώνει πως «θα αποσταλώσιν εις τας έδρας των αποσπασμάτων Γόνων, Αγιάς και Φαρσάλων τα κατωτέρω Βλάχικα στοιχεία, οπλισμένα, άτινα δέον να χρησιμοποιηθώσιν ως οδηγοί και πληροφοριοδότης». Επισημαίνεται επίσης στο ίδιο έγγραφο πως «το απόσπασμα Λαρίσης έχει εις την διάθεσίν του άλλους πληροφοροδότης, των οποίων δύναται να ποιήσεται χρήσιν, όπόταν παραστεί ανάγκη, απευθύνον την σχετικήν αίτησιν εις τον Δικηγόρον Ματούσην», τον γνωστό συνεργάτη του Διαμάντη.¹³³

Άλλο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της δράσης της Λεγεώνας είναι στην περιοχή ευθύνης της Καραμπινιερίας Ελασσόνας, όπου ο Διαμάντης και ο Ματούσης διέταξαν προφορικά τους λεγεωνάριους να αφοπλίσουν τον τοπικό πληθυσμό, να κατασχέσουν άλευρα και να παραδώσουν στους Ιταλούς τα όπλα που είχαν κατασχέσει.¹³⁴

Οι Ιταλοί προκειμένου να καταπολεμήσουν το αντάρτικο που είχε ήδη ξεκινήσει αλλά και για να πείσουν τους Βλάχους να ενταχθούν στη «Λεγεώνα» έκαναν επιδρομές σε χωριά της Θεσσαλίας συνοδευόμενοι από άνδρες της Λεγεώνας. Συνελάμβαναν Βλάχους που είχαν αρνηθεί να ενταχθούν στο κίνημα του Διαμάντη και τους βασάνιζαν ανελέητα.¹³⁵ Στο χωριό Δομένικο της επαρχίας Ελασσόνας περιγράφεται η τρομοκρατία που ασκούσαν οι λεγεωνάριοι «καταπατούσαν τα σπαρτά των φιλήσυχων κατοίκων, άρπαζαν, εκβίαζαν κι απειλούσαν ανενόχλητοι και ασύδοτοι κάτω από τα μάτια των Ιταλών. Δεν δίσταζαν να βοηθούν τους Ιταλούς στην καταλήστευση της γεωργικής παραγωγής των συμπατριωτών

132 Βήττος Χ., 2000, σ. 101

133 Αναστασίου, Αν., 2012. *Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο (αρχεία, τύπος, απομνημονεύματα και μαρτυρίες από την περιοχή της Λάρισας)*, Αθήνα, μεταπτυχιακή εργασία, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Πολιτικής επιστήμης και ιστορίας, σ. 81 αναφέρεται ότι το έγγραφο της καραμπινιερίας βρίσκεται στο Δημ. Ανέστης: Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα, Λάρισα 1962, σ. 93 - 94

134 ACS, fascicoli processuali, Tribunale Militare di Guerra Supergrecia, b. 102, fascicolo 6281, Distaccamento dei Carabinieri Reali di Elasson προς Tribunale Militare di Guerra Supergrecia, 16 Ιουνίου 1942, Ελασσόνα & γνωμάτευση Procura Militare Comando Supergrecia, 27 Οκτωβρίου 1942, Αθήνα στο Κανάβης, 2015, σ. 206

135 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 55

τους και στις επιτάξεις των ζώων τους».¹³⁶

Ο Διαμάντης αρχικά διέδιδε πως θα ανέθετε την αρχηγία της Λεγεώνας στον Βλάχο συνταγματάρχη Βασίλη Τζιότζιο, ο οποίος όμως αρνήθηκε και μάλιστα βγήκε στο βουνό. Στη συνέχεια ο Διαμάντης πίεζε τον ταγματάρχη Γιάννη Μπαλντούμη που είχε διακριθεί στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Και αυτός όμως αρνήθηκε, αλλά οι Ιταλοί μαζί με άντρες του Διαμάντη τον συνέλαβαν, και αφού τον βασάνισαν τον δίκασαν σε επταετή φυλάκιση. Πέθανε στη φυλακή από τα βασανιστήρια τον Ιούλιο του 1942.¹³⁷

Στη Λάρισα, σύμφωνα με τον Αβέρωφ (1948, σ. 105) ο Διαμάντης είχε στενή συνεργασία με τον κατοχικό νομάρχη Στεφ. Κώτσιο και έτσι κατάφερε να τοποθετήσει οπαδούς του σε θέσεις Κοινοτικών Συμβουλίων. Η συνεργασία αυτή επιβεβαιώνεται και από την κατάθεση του Γεωργίου Ρούσα στο ΕΔΔ του Εφετείου Λάρισας, σύμφωνα με την οποία «Αρχηγός της Ρωμαϊκής Λεγεώνας ετύγχανεν ο Αλκ. Διαμάντης, κύριος δε παράγων αυτής ο τότε νομάρχης Στ. Κώτσιος, όστις, ως τοιούτος, ειργάζετο στενώς μετά των αρχών κατοχής και μετέβαιναν εις την Γερμανικήν Ασφάλειαν. [...] Καθ' α είμαι εις θέσιν να γνωρίζω ο κατηγορούμενος Κώτσιος ενήργησεν, αναμφισβητήτως κατά τρόπον πειστικόν δια τον Ελληνικόν λαόν, ιδρύσας αρχικώς μεν γραφείον Ρωμ. Λεγεώνας εν Ελασσόνι, είτα δε εν Λαρίση. Άπασαι δε αι διαταγαί δια την επίταξιν του γάλακτος των παραγωγών και την τυροκόμησιν εν γένει εδίδοντο παρά των ως είρηται γραφείων της Ρωμαϊκής λεγεώνας».¹³⁸

Ο Κώτσιος, ακόμα κι όταν αποπέμφθηκε από τη Νομαρχία, συνέχισε τη συνεργασία του με τον Διαμάντη και τον συνόδευε στις περιοδείες του στη Θεσσαλία, όπως φαίνεται από το άρθρο της εφημερίδας «Αναγέννησις» των Τρικάλων στο φύλλο της 17ης Απριλίου 1942 όπου περιγράφεται η άφιξη της «Α.Ε. Αρχηγού των Βλάχων της Κάτω Βαλκανικής κ. Αλκιβιάδη Διαμάντη» στα Τρίκαλα μαζί με τον τέως Νομάρχη Στεφ. Κώτσιο. Αναφέρεται επίσης η ενθουσιώδης υποδοχή του Διαμάντη και επισημαίνεται ότι θα επισκεφθεί τις ιταλικές αρχές.¹³⁹

136 Καραμίντζας, Δ., 1997. *Χρονικά Δομένικου*, εκδ. Έλλα, Λάρισα, σ. 134

137 Αρσενίου, Α., 1966, σ. 63 - 64

138 Κατάθεση Γεωργίου Δ. Ρούσα στο ΕΔΔ του Εφετείου Λαρίσης, συνεδρίαση 13ης Δεκεμβρίου 1947 στο Παπαγιάννης, Σ., 2004, σ. 328 - 329

139 Εφημερίδα «Αναγέννησις» Τρικάλων, φύλλο 17ης Απριλίου 1942

Εν τω μεταξύ η Λεγεώνα ασχολήθηκε και με την τοπική οικονομία. Στις αρχές Φεβρουαρίου 1942 η Μεραρχία Φορλί ανακοίνωσε πως πλέον η τυροκομία στους νομούς Λαρίσης και Φθιωτιδοφωκίδος θα ήταν υπό τον έλεγχο μιας ειδικής επιτροπής η οποία θα έδινε στους επαγγελματίες άδειες τυροκομίας και θα ρύθμιζε τη διάθεση των παραγόμενων αγαθών. Τα μέλη αυτής της επιτροπής ήταν συνεργάτες του Διαμάντη και επομένως η τυροκομία ήταν πια υπό τον έλεγχο της Λεγεώνας. Σύμφωνα με τον Αβέρωφ (1948, σ. 126 – 127) δόθηκαν άδειες σε άτομα που δεν είχαν καμία σχέση με το επάγγελμα αυτό και επιπλέον οι τυροκόμοι έπρεπε να δηλώσουν ενυπόγραφα πως θα κατέβαλλαν στο ταμείο της Λεγεώνας το 25% των καθαρών κερδών τους καθώς και 25 δραχμές για κάθε οκά αλατιού που θα αγόραζαν. Με τις ενέργειες αυτές, ουσιαστικά υποκαθιστούσε η Λεγεώνα το ελληνικό κράτος που μέχρι τότε ρύθμιζε τα σχετικά θέματα, ενώ ταυτόχρονα παραμέριζε τους τυροκόμους που δεν δέχονταν να συνεργαστούν μαζί της. Επιπλέον, αφού αυτοί είχαν πια τον έλεγχο της επεξεργασίας γάλακτος, μπορούσαν να το διαθέσουν στη μαύρη αγορά. Ωστόσο, χάρη στις ενέργειες υπεύθυνων του υποκαταστήματος Αγροτικής Τράπεζας στη Λάρισα που δεν έδωσαν τις πιστώσεις που χρειαζόνταν για το εγχείρημα, οι κτηνοτρόφοι δεν έδωσαν το γάλα στην επιτροπή και έτσι απέτυχε το σχέδιο αυτό.¹⁴⁰

Δημιουργήθηκε επίσης ένα «κονσόρτσιουμ» ξυλείας στο οποίο οι Ιταλοί παραχώρησαν τη μονοπωλιακή εκμετάλλευση των δασών Καλαμπάκας – Γρεβενών – Τρικάλων,¹⁴¹ καθώς και «κονσόρτσιουμ» χόρτου, δερμάτων και μαλλιού. Προσπάθησαν δηλαδή να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το μεγαλύτερο μέρος της τοπικής οικονομίας. Σύμφωνα με την εφημερίδα «Αναγέννησις» των Τρικάλων, την άνοιξη του 1942 «Κατόπιν υποδείξεως της σεβαστής Μεραρχίας Πινερόλο συνεστήθη εν Τρικκάλους κονσόρτσιουμ εις το οποίον ανετέθη η συγκέντρωσις του ερίου ολοκλήρου της περιφερείας».¹⁴² Τελικά όμως, τα σχέδια αυτά τόσο στην ξυλεία όσο και στην παραγωγή γάλακτος απέτυχαν κυρίως εξαιτίας της άρνησης του πληθυσμού να συμμετάσχει και να προσφέρει πρώτες ύλες.¹⁴³

140 Αβέρωφ-Τσιτσάς, Ευ., 1948, σ. 126 - 127

141 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 62 - 63

142 Κλιάφα, Μ., 2000. *Τρίκαλα: Από τον Σειφουλλάχ ως τον Τσιτσάνη. Οι μεταμορφώσεις μιας κοινωνίας όπως αποτυπώθηκαν στον τύπο της εποχής, τόμος Γ' 1941 – 1960*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, σ. 30

143 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 62 - 63

Ο Διαμάντης προσπάθησε ακόμα και να εμπλακεί με την ελληνική δικαιοσύνη, ζήτησε δηλαδή ετεροδικία για τους Βλάχους.¹⁴⁴ Επιπλέον διένειμε δωρεάν τρόφιμα σε Βλάχους με την προϋπόθεση να δηλώσουν την προσχώρησή τους στο κίνημά του, όπως έγινε στα Γρεβενά το Σεπτέμβριο του 1942.¹⁴⁵ Γενικά, οι υποσχέσεις για οικονομική στήριξη και παροχή τροφίμων ήταν ένας ακόμη τρόπος προσέλκυσης οπαδών στη Λεγεώνα, καθώς εκμεταλλεύονταν τα οικονομικά προβλήματα των Βλάχων εκείνη την περίοδο, οι υποσχέσεις όμως αυτές σε πολλές περιπτώσεις ήταν κενές.¹⁴⁶

Στις 10 Μαΐου 1942, ανώτεροι αξιωματικοί του XXVI και του III Σώματος Στρατού συναντήθηκαν στο Μέτσοβο με τον Διαμάντη και επιτροπή από στενούς του συνεργάτες για μυστικές συνομιλίες. Ο Διαμάντης εξέφρασε υπερβολικές αξιώσεις, επιμένοντας στη de jure αναγνώριση των βλαχικών κοινοτήτων από την ελληνική κυβέρνηση, τον διορισμό Βλάχων στις αυτοδιοικητικές αρχές στις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Πίνδου, το κλείσιμο των ελληνικών σχολείων στις περιοχές αυτές, τη λογοκρισία του τοπικού τύπου και την αντικατάσταση της ελληνικής χωροφυλακής από Ιταλούς караμπινιέρους ή λεγεωνάριους. Η ιταλική πλευρά δεν δέχτηκε την ικανοποίηση όλων αυτών των αιτημάτων, συμφώνησε στη de facto αναγνώριση των βλάχικων κοινοτήτων και στη σταδιακή τοποθέτηση Βλάχων στην τοπική αυτοδιοίκηση. Γενικός στόχος των Ιταλών ήταν να μην προβούν σε ενέργειες που θα συνιστούσαν πρόκληση για τους ελληνικούς πληθυσμούς, όπως το κλείσιμο όλων των ελληνικών σχολείων, και θα μπορούσαν να προκαλέσουν διαμάχες.¹⁴⁷

Οι Γερμανοί, από την άλλη πλευρά, δεν έδειξαν κανένα ενδιαφέρον γι' αυτά τα σχέδια και αρνήθηκαν την έγκριση ενός υποτελούς βλάχικου κράτους.¹⁴⁸

144 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 53

145 Βήττος, Χ. 2000, σ. 101

146 Αυδίκος, Ευαγ., 2020: Η λεγεώνα της Πίνδου και το Σέσκλο στην Κατοχή στο *Οι Βλάχοι του ελληνικού χώρου, Επιστημονική ημερίδα, αφιέρωμα στον Αστέριο Κουκούδη, Πρακτικά*, εκδόσεις Ζήτρος, Αθήνα, σ. 7

147 AUSSME, N I-II, DS 713, Allegati Diario Storico Comando III CdA (aprile-maggio 1942), «Allegato 1 al Foglio 3100 del 25/5/42», μνημόνιο συνεργασίας του Comando III CdA, Ufficio Affari Civili, 10-11 Μαΐου 1942, Μέτσοβο στο Καράβης, 2015, σ. 201-202

148 Rieber, Al., 2022, σ. 70

8. Αντιδράσεις στη δράση του Διαμάντη και το Μανιφέστο της οργάνωσης

Τον Ιανουάριο του 1942 ο Διαμάντης προσπαθώντας να προσελκύσει περισσότερους οπαδούς κάλεσε, στέλνοντας ως απεσταλμένους Ιταλούς καραμπινιέρους, στα γραφεία του στη Λάρισα γνωστούς Βλάχους επιστήμονες της περιοχής και τους έδωσε προθεσμία 48 ωρών για να ενταχθούν στο κίνημά του, διαφορετικά τους απείλησε με φυλάκιση. Ο μόνος που δεν ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση αυτή ήταν ο γιατρός Νικόλαος Ράπτης, ο οποίος τελικά οδηγήθηκε σχεδόν με τη βία μπροστά στον Διαμάντη. Ο γιατρός αρνήθηκε να συζητήσει με τον Διαμάντη και η συνάντηση έληξε με απειλές και χειροδικία εκ μέρους του Διαμάντη.¹⁴⁹ Οι εν λόγω συναντήσεις επιβεβαιώνονται και από την ένορκη κατάθεση του μάρτυρα συνταγματάρχη Θεοδώρου Τσαμπάζη στην Αθήνα στις 3 Ιουλίου 1945 (αριθ. Δικ. 46/1945). Στην κατάθεση αυτή αφού γίνεται ξεκάθαρη αναφορά στη δράση του Διαμάντη και του Ματούση στη Λάρισα και στη συνεργασία τους με τον επιτελάρχη της Ιταλικής Μεραρχίας Φορλί, ο καταθέτων αναφέρεται στην προσπάθεια του Διαμάντη να προσεταιριστεί στη Λεγεώνα τους Λαρισαίους Ν. Ράπτη, Στ. Κωνσταντίνου και άλλους.¹⁵⁰

Τα γεγονότα αυτά οδήγησαν μια ομάδα Βλάχων που διέμεναν στη Λάρισα να συναντηθούν στην κλινική του Ράπτη για να αποφασίσουν το πώς θα αντιμετωπίσουν τις ενέργειες του Διαμάντη.¹⁵¹ Ο Αβέρωφ με τον Ράπτη ουσιαστικά ανέλαβαν να οργανώσουν τον αγώνα κατά της «Λεγεώνας» συστήνοντας την οργάνωση «Φιλική Εταιρεία» και ξεκίνησαν να καταγγέλλουν στα βλάχικα χωριά την κίνηση του Διαμάντη ως καθαρά προδοτική.¹⁵² Συμφώνησαν επίσης να ζητήσουν από τους Προέδρους του Δικηγορικού και του Ιατρικού Συλλόγου Λαρίσης να κάνουν ένα κοινό διάβημα προς τον Διοικητή της Μεραρχίας Φορλί. Όντως το διάβημα αυτό έγινε, αλλά έγινε δεκτό με ψυχρότητα και οι Πρόεδροι δεν κατάφεραν να δουν τον Διοικητή της Μεραρχίας.¹⁵³

149 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 107 - 108

150 Ένορκη κατάθεση του Συνταγματάρχη Θεοδώρου Τσαμπάζη στην Αθήνα στις 3 Ιουλίου 1945 (αριθ. Δικ. 46/1945), ΓΑΚ Υπηρεσία Λάρισας. Στην κατάθεση γίνεται αναφορά και στην εκμετάλλευση των τυροκόμων και των υλοτόμων από τη Λεγεώνα.

151 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 108

152 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 54

153 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 108

Αποφάσισαν στη συνέχεια να στείλουν ένα υπόμνημα στον Διοικητή της Μεραρχίας στρατηγό Ρουτζέρο στις 15 Ιανουαρίου 1942. Οι υπογράφωντες, μεταξύ των οποίων ήταν και ο Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας, περιέγραφαν στο υπόμνημα τις πιέσεις που άσκησε εις βάρος τους ο Διαμάντης και διαμαρτύρονταν για τις τακτικές του. Ο Ρουτζέρο τους δέχτηκε αυτή τη φορά και δήλωσε πως κανείς δεν θα τους υποχρέωνε να δηλώσουν πως δεν είναι Έλληνες. Γι' αυτό το λόγο ο Αβέρωφ συνέταξε ευχαριστήριο επιστολή την ίδια μέρα και ζήτησε να δημοσιευθεί στην εφημερίδα «Λαρισσαϊκός Τύπος». Πράγματι το ευχαριστήριο δημοσιεύθηκε στις 24 Ιανουαρίου, αλλά αλλοιωμένο, κάτι που, σύμφωνα με την άποψη του Αβέρωφ (1948, σ. 117) αποδείκνυε τη συνεργασία του Ρουτζέρο με τον Διαμάντη.

Στις 15 Φεβρουαρίου του 1942 ο δημοσιογράφος Τάκης Οικονομάκης δημοσίευσε στην εφημερίδα «Θεσσαλία» του Βόλου ένα άρθρο με τίτλο «Η Ελλάδα μας».¹⁵⁴ Ο αρθρογράφος δεν ανέφερε το όνομα του Διαμάντη ούτε των συνεργατών του, αλλά ουσιαστικά τους κατονόμαζε αναφερόμενος σε «κάποιον που έχει όνομα αποτελούμενον από ελληνικές λέξεις» και συσπείρωσε γύρω του «πάσης φύσεως άτακτα στοιχεία πλαισιούμενα και από μερικές ουτιδανότητες αι οποίαι στερούνται κάθε ηθικού βάθους ενόμισαν ότι ευρήκαν την περίστασιν δια να εμφανισθούν από απλοί δικηγόροι ή άλλοι επιχειρηματίαι, ως υπουργοί και πρωθυπουργοί του κατασκευάσματος που φαντάζεται ο αρχηγός της όλης κινήσεως ότι μπορεί να δημιουργήσει». Υποστήριζε δε ότι οι Κουτσόβλαχοι είναι «από τα ζωτικότερα και ενθουσιωδέστερα στοιχεία της Ελληνικής Πατρίδος». Στις 18 και 19 Φεβρουαρίου ο Οικονομάκης δημοσίευσε και άλλα δύο άρθρα με γενικό τίτλο «Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι. Μία καθαρά ελληνική φυλή» και στο ίδιο φύλλο δημοσίευσε άρθρο που αναφερόταν στη δημόσια ασφάλεια. Σε αυτό αναφέρθηκε στην εμφάνιση μιας «αντεθνικής προπαγάνδας, η οποία χρησιμοποιεί κατσικοκλέφτες και διάφορα άλλα άτακτα στοιχεία εις τας επιχειρήσεις της εις την ύπαιθρον. Υπάρχουν θετικά πληροφορία ότι γίνονται προτάσεις εις τους κατοικοιούς να ενσωματωθούν εις αντεθνικήν λεγεώνα».¹⁵⁵ Την επόμενη μέρα ο Οικονομάκης συνελήφθη, αλλά αφέθηκε γρήγορα ελεύθερος και η εφημερίδα του τιμωρήθηκε με πενθήμερη παύση.¹⁵⁶ Σύμφωνα με τον Θ. Τριανταφύλλου (1985, σ. 248), ο

154 Εφημερίδα *Θεσσαλία*, τεύχος 15-4-2025 στο Τριανταφύλλου Θ. «Η Προδοτική Κίνηση στη διάρκεια της κατοχής για την ίδρυση του βλάχικου κράτους», Δημοτική Βιβλιοθήκη Τρικάλων, *Τρικαλινό Ημερολόγιο 1985*, Χρόνος 9ος, Τεύχος 9, Τρίκαλα 1985, σσ. 248.

155 Εφημερίδα *Θεσσαλία* τεύχος 18-4-2025

156 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 140

Διαμάντης είχε πανικοβληθεί από τα άρθρα του Οικονομάκη και με τους συνεργάτες του προσπάθησαν να τον δολοφονήσουν.¹⁵⁷

Αντίδραση υπήρξε και από την πλευρά του κατοχικού πρωθυπουργού Τσολάκογλου. Στις 19 Αυγούστου του 1941, σε απόρρητη προσωπική επιστολή προς τον νομάρχη Κοζάνης ανέφερε πως ήταν ενημερωμένος για τη δράση του Διαμάντη, ο οποίος «εργάζεται δραστηρίως εις το να καλλιεργή παρά τοις Κουτσοβλάχοις Ρωμαϊκήν συνείδησιν». Ανέφερε επίσης πως ο Διαμάντης εκβιάζει τους Βλάχους να στέλνουν τα παιδιά τους σε ρουμανικά σχολεία, τους υποχρεώνει να μιλούν τη βλάχικη γλώσσα, και τους προσελκύει μέσω της διανομής τροφίμων. Επίσης «ίδρυσε λεγεώνα, εις ην εγγράφει διά της βίας πάντας». Ο Τσολάκογλου ζητά από τον νομάρχη να λάβει μέτρα και να πολεμήσει την προπαγάνδα του Διαμάντη με κάθε τρόπο (μέσω δασκάλων, ιερέων, αστυνομικών αρχών) ούτως ώστε να απομονωθεί το άτομο αυτό.¹⁵⁸ Σε συνέχεια της αντίδρασής του τον Ιούλιο του 1941 διόρισε τον Αθαν. Χρυσοχόου Γενικό Επιθεωρητή Νομαρχιών Μακεδονίας και ένα από τα βασικά του καθήκοντα ήταν να αντιμετωπίσει το κίνημα της Λεγεώνας.¹⁵⁹ Για το σκοπό αυτό το φθινόπωρο του 1941 ο Χρυσοχόου εξέδωσε ένα φυλλάδιο με τίτλο «Οι Βλάχοι της Μακεδονίας, Θεσσαλίας και Ηπείρου» που διανεμήθηκε στα βλαχόφωνα χωριά της Μακεδονίας.¹⁶⁰

Τον επόμενο χρόνο, συγκεκριμένα τον Φεβρουάριο του 1942, ο Τσολάκογλου σε επιστολή του προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας ζήτησε από τα κυβερνητικά όργανα να μην παρακολουθούν απαθή παρόμοιες «αντεθνικές» ενέργειες ούτως ώστε να μην αποθρασυνθούν τα άτομα αυτά.¹⁶¹ Στις 12 Μαρτίου 1942 ο Τσολάκογλου έστειλε εγκύκλιο (Α.Π. 341) στην οποία, αφού τόνιζε την ελληνική συνείδηση των Βλάχων και τους αγώνες τους για την Ελλάδα, ζητούσε από τις ελληνικές αρχές να εφαρμόζουν αυστηρά τους νόμους «έναντι εκείνων οίτινες, υπό την δήθεν εύνοια των Αρχών Κατοχής, προβαίνουν εις

157 Τριανταφύλλου Θ., 1985. «Η Προδοτική Κίνηση στη διάρκεια της κατοχής για την ίδρυση του βλάχικου κράτους», Δημοτική Βιβλιοθήκη Τρικάλων, *Τρικαλινό Ημερολόγιο 1985*, Χρόνος 9ος, Τεύχος 9, Τρίκαλα, σ. 248

158 Αριθ. Ε.Π. 256, 19-8-1941 στο Τσολάκογλου, 2017, σ. 188 - 189

159 Καλογρηάς, Β., 2012. *Το Αντίπαλο Δέος: Οι εθνικιστικές οργανώσεις αντίστασης στην κατεχόμενη Μακεδονία*, Αθήνα: University Studio Press σ. 156 - 158

160 Χρυσοχόου, Αθ. 1951, σ. 6

161 Ι.Α.Υ.Ε. 1941-1943, 32, α.π. Ε 2/1/3, Πρόεδρος Κυβερνήσεως προς Γ.Δ. Μακεδονίας 3.2.1942 στο Διβάνη Λ., 1998, σ. 200

παρανομίας (αντικατάστασιν κοινοταρχών, κλείσιμον σχολείων κλπ.). Επιπλέον απαιτούσε από τους δημοσίους υπαλλήλους να «εξηγώσι ότι η προσωνυμία Βλάχοι δεν είναι τι το διακριτικόν. από τους Έλληνας, ότι άπαντες είμεθα Έλληνες» και «να παύση τελειωτικώς πάσα άλλη προσωνυμία θίγουσα την Ελληνικήν εθνικήν υπόστασιν των Βλάχων».¹⁶²

Στις 13 Μαρτίου 1942 δημοσιεύθηκε ακόμα μια εγκύκλιος του Τσολάκογλου προς τους Νομάρχες όπου αναφέρεται στη «συστηματική δράση ξένων προπαγανδών», στους «γνωστούς Λεγεωνάριους, οίτινες διά παντός θεμιτού ή αθεμίτου μέσου εφείλκυσαν την εμπιστοσύνη των ξένων, καταστάντες τυφλά όργανα τούτων».¹⁶³

Ακόμα προκειμένου να αντιμετωπιστεί η δράση του Διαμάντη, το Φεβρουάριο του 1942 αντικαταστάθηκε ο νομάρχης Λάρισας Χρυσόστομος Πιπιλιάγκας, για τον οποίο υπήρχαν υποψίες πως συνεργάζονταν με τον Διαμάντη, από τον συνταγματάρχη Παπαθεοδοσίου που κατάφερε να απομονώσει τον Διαμάντη και τον Ματούση.¹⁶⁴ Το ίδιο έγινε και στα Τρίκαλα όπου τον Ιούνιο του 1942 διορίστηκε νομάρχης Τρικάλων ο λοχαγός Θεόδωρος Σαράντης, βλάχικης καταγωγής.¹⁶⁵

Την 1η Μαρτίου 1942 συντάχθηκε το λεγόμενο «μανιφέστο» του Διαμάντη με τον τίτλο «Επιβεβλημένη απάντησις». Το κείμενο αυτό υπογράφεται από τον «Αλκιβιάδι Ντιαμάντι» που φέρει τον τίτλο «Αρχηγός και εκπρόσωπος των Βλάχων της κάτω Βαλκανικής» και ακολουθούν οι υπογραφές των εκπροσώπων των Βλάχων, μεταξύ των οποίων είναι οι υπογραφές γνωστών συνεργαστών του Διαμάντη, όπως ο Ζήκο Αράϊα, Νίκο Ματούσι, Ντίμο Τσιούτρα και Κόστα Τάχα. Αφού γίνεται αναφορά στην ιστορία των Βλάχων, υποστηρίζεται ότι οφείλουν «ως απόγονοι των αρχαίων Ρωμαϊκών Λεγεώνων και των πέραν του Δουνάβεως ελευθέρων αδελφών μας, ν' αγωνισθώμεν παρά το πλευρόν της Ιταλίας και της Γερμανίας. Όπου δε η Ρώμη και ημείς». Κλείνει δε λέγοντας πως «είναι καιρός ν' αντιληφθούν όλοι και να εκτιμήσουν δεόντως σήμερον τον σπουδαιότατον ρόλο, τον οποίον έχουν να διαδραματίσουν το 1.500.000 υπολειφθέντων Βλάχων της Νοτίου Βαλκανικής ως συνδετικός

162 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 143 – 144 και Τσολάκογλου, 2017, σ. 189 - 191

163 Τσολάκογλου, Γ., 2017, σ. 184 - 185

164 Κούκουνας, Δ., 2022, σ. 242

165 Καλογρηάς, Β., 2012, σ. 107

κρίκος μεταξύ Ρώμης – Βουκουρεστίου».¹⁶⁶ Δημοσιεύθηκε με εντολή της ιταλικής στρατιωτικής διοίκησης στις εφημερίδες του Βόλου «Θεσσαλία» και «Ταχυδρόμος» και στην εφημερίδα των Τρικάλων «Θάρρος» στις 2 Απριλίου 1942. Είναι χαρακτηριστικό πως στην τελευταία κάτω από το κείμενο του «Μανιφέστου» υπάρχει η φράση «Αναδημοσίευσις κατ' εντολήν».¹⁶⁷

Το ενυπόγραφο αυτό κείμενο καθιστούσε σαφείς πλέον τις ιδέες του Διαμάντη περί της λατινικής καταγωγής των Βλάχων και κυρίως τις προθέσεις του για συνεργασία με τις δυνάμεις κατοχής. Πρέπει βέβαια να σημειωθεί πως κάποιοι από τους υπογράφοντες δήλωσαν αργότερα πως οι υπογραφές τους είχαν πλαστογραφηθεί, μάλιστα ο δικηγόρος Δημ. Μπάρδας από τα Τρίκαλα δημοσίευσε σχετική διάψευση στην εφημερίδα «Αναγέννησις» των Τρικάλων.¹⁶⁸

Η ομάδα των Λαρισαίων Βλάχων που είχαν αντιδράσει στην κίνηση της Λεγεώνας αποφάσισε να συντάξει μια δήλωση ως απάντηση στο «μανιφέστο». Οι εξελίξεις όμως τους πρόλαβαν καθώς στις 28 Απριλίου 1942 οι Ιταλοί συνέλαβαν και οδήγησαν σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στην Ιταλία τον Αβέρωφ, τον Ράπτη, τον δικηγόρο Στ. Κωνσταντίνου και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας, συνολικά 30 άτομα. Ωστόσο την επομένη της σύλληψης ο Τάκης Χατζηπύρρος διαβίβασε τη δήλωση στον Δήμαρχο Λάρισας Στυλ. Αστεριάδη¹⁶⁹.

Ένας άλλος βασικός πυρήνας της αντίστασης στα σχέδια του Διαμάντη και των συνεργατών του ήταν η «Ένωση Ελλήνων Κουτσοβλάχων – Εθνικο-απελευθερωτική και εκπολιτιστική Οργάνωσις» που οργανώθηκε από το ΕΑΜ. Σταδιακά το ΕΑΜ ίδρυσε αντι-αυτονομιστικές οργανώσεις σε μέρη όπου κατοικούσαν Βλάχοι, ενώ συστάθηκε και ειδικό Πανθεσσαλικό Όργανο με έδρα τη Λάρισα. Κύριο έργο των οργανώσεων αυτών ήταν η ενημέρωση των Βλάχων, η ενίσχυση της ελληνικής εθνικής συνείδησης και η καταπολέμηση της προπαγάνδας της «Λεγεώνας». Έτσι γίνονταν ομιλίες σε πόλεις και χωριά, διανομή εντύπων, ενώ στη Λάρισα κυκλοφόρησε μυστικά και η εφημερίδα «Κουτσόβλαχος». Η Ένωση

166 Εφημερίδα «Θάρρος» Τρικάλων τεύχος 2 Απριλίου 1942, εφημερίδα «Θεσσαλία» Βόλου, τεύχος 28 Μαρτίου 1942, εφημερίδα «Ταχυδρόμος» Βόλου, τεύχος 28 Μαρτίου 1942.

167 Εφημερίδα «Θάρρος» Τρικάλων, τεύχος 2 Απριλίου 1942

168 Εφημερίδα «Αναγέννησις» Τρικάλων, τεύχος 4 Απριλίου 1942

169 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 139, 151 - 153

Κουτσοβλάχων κυκλοφόρησε και διακήρυξη που αναφέρεται στην ίδρυση της Λεγεώνας του Ιούλιο του 1941 από «πολιτικάντηδες, αποτυχημένους διανοούμενους και κοινούς κατσικοκλέφτες και τυχοδιώκτες διεθνούς φήμης» που «διεκήρυξαν, χωρίς να κοκκινήσουν, ότι οι Κουτσόβλαχοι δεν είναι Έλληνες αλλά φυλετικοί αδελφοί των Ιταλών που επί αιώνες στενάζουν υπό τον ελληνικόν ζυγόν και ζητούν την εθνική τους απελευθέρωση».¹⁷⁰

Η διακήρυξη αναφέρεται επίσης στους στόχους που εξυπηρετούν οι δυνάμεις κατοχής μέσω της «Λεγεώνας», δηλαδή στη διαίρεση του ελληνικού λαού, στην εκμετάλλευση των Βλάχων μέσω της διάδοσης παραπλανητικών ιδεών για την καταγωγή τους και τη χρησιμοποίησή τους κατά των ανταρτών καθώς και για την αρπαγή τροφίμων. Περιγράφει επίσης τα εγκλήματα των λεγεωνάριων, «υπό το πρόσχημα του εθνεγέρτου οι τυχοδιώκται της λεγεώνας διέπρεξαν σωρεία εγκλημάτων [...] ελεηλάτησαν σπίτια, λήστεψαν προϊόντα πτωχών αγροτών και κτηνοτρόφων, έκαναν αναγκαστική συγκέντρωση του γάλακτος και των μαλλιών και των σφαγίων, με εξευτελιστικές τιμές, εξόρισαν και εβασάνισαν τους αντιφρονούντας, επρόδοσαν κατόχους όπλων και στρατιωτικών ειδών, παρέδωσαν εις την κτηνώδη διάθεσιν των κατακτητών φασιστών τιμίους συμπατριώτας που πέθαναν από τα βασανιστήρια των φυλακών και στρατοπέδων, εγκαθίδρυσαν ένα καθεστώς ωμής βίας και τρομοκρατίας και τέλος ενεδύθησαν την επίσημον στολήν του οργάνου της ιταλικής αστυνομίας».¹⁷¹

Αλλά και η παράνομη εφημερίδα «Ελληνικά Νειάτα» αναφέρεται στο «Κράτος της Πίνδου», ένα σχέδιο που προέκυψε από συνεννόηση μεταξύ των ιταλικών αρχών και του Υπουργού της κατοχικής κυβέρνησης Γκοτζαμάνη που προσπάθησαν να εμφυσήσουν στους Βλάχους ξεχωριστή εθνική συνείδηση. Το άρθρο κατονομάζει επίσης τους Ματούση και Διαμάντη, τον πρώτο ως ιδεολογικό εκπρόσωπο του κινήματος και τον δεύτερο ως διοργανωτή και κατάσκοπο των Ιταλών και υποστηρίζει ότι ο Διαμάντης πρότεινε στη μεραρχία Φορλί την οργάνωση αποσπασμάτων αποτελούμενων από Βλάχους και Ιταλούς καραμπινιέρους με στόχο τη δίωξη των ανταρτών.¹⁷²

170 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 51-52

171 Αρσενίου, Λ., 1966, σ. 52

172 *Ελληνικά νειάτα – Γερή ταξιαρχία*, αρ. 2- 3, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1942, σ. 4, «Το κράτος της Πίνδου», Αθήνα.

Σύμφωνα με τον Αρσενίου (1966, σ. 54) και η «Φιλική Εταιρεία» του Αβέρωφ και η «Ένωσις Ελλήνων Κουτσοβλάχων» σχεδίαζαν να δολοφονήσουν τον Διαμάντη το 1942, τα σχέδια όμως ματαιώθηκαν από τον φόβο αντιποίνων. Μια άλλη απόπειρα δολοφονίας ή απαγωγής του Διαμάντη οργανώθηκε από μια αγγλοελληνική οργάνωση με αρχηγό τον ταγματάρχη Τζακ Πρέστον και υπαρχηγό τον επιλοχία Τηλέμαχου Παπαγεωργίου. Σκοπός της οργάνωσης ήταν να εξουδετερώσουν τον Διαμάντη και να διαλύσουν την οργάνωσή του. Ο σχεδιασμός της επιχείρησης έγινε στη Θεσσαλονίκη τον Ιούνιο του 1941, οπότε και αποφασίστηκε να μη δολοφονήσουν τον Διαμάντη αλλά να τον απαγάγουν. Στις 6 Αυγούστου 1941 η ομάδα συγκεντρώθηκε στο μοναστήρι της Αγίας Παρασκευής, κοντά στη Σαμαρίνα και όρισαν ως ημέρα της επιχείρησης την 16η Αυγούστου, οπότε ο Διαμάντης θα βρισκόταν στο χωριό. Ωστόσο το σχέδιο αποκαλύφθηκε στον Διαμάντη και τους Ιταλούς και ένα τμήμα περίπου 30 καραμπινιέρων και λεγεωνάριων συνέλαβε οκτώ μέλη της οργάνωσης και τους βασάνισαν. Στις 11 Απριλίου 1942 έγινε η δίκη τους στο Ιταλικό Στρατοδικείο Αθηνών και τέσσερις από τους κατηγορούμενους οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Ιταλία.¹⁷³

9. Το τέλος της «Λεγεώνας»

Ο Διαμάντης έφυγε από την Ελλάδα για τη Ρουμανία τον Ιούνιο του 1942. Σύμφωνα με μια εκδοχή οι συνεργάτες του τον κατηγορήσαν στους Ιταλούς ως πράκτορα της Ρουμανίας που προωθούσε τα σχέδια αυτής της χώρας στα Βαλκάνια εις βάρος των αντίστοιχων ιταλικών και έτσι έχασε τη στήριξη των Ιταλών και αναγκάστηκε να φύγει. Μια εξήγηση για την αναχώρησή του είναι και η διαμάχη του σχετικά με δικαιώματα ξυλείας με έναν από τους υπαρχηγούς του, τον Γεώργιο Μητσιμπούνα. Υποστηρίζεται δε ότι στη Ρουμανία συνεργάστηκε με τους κομμουνιστές.¹⁷⁴

¹⁷³ Βήττος Χ., 2000, σ. 124 - 127

¹⁷⁴ Koliopoulos, J., 1999, σ. 87

Την αρχηγία της Λεγεώνας ανέλαβε στη συνέχεια ο δικηγόρος Ν. Ματούσης, ο πιο στενός του συνεργάτης. Με καταγωγή από τη Σαμαρίνα, εργάστηκε ως δικηγόρος στη Λάρισα με αξιόλογη φήμη. Ξεκίνησε την πολιτική του σταδιοδρομία ως κομμουνιστής και υπήρξε ιδρυτικό μέλος του ΚΚΕ. Ο ίδιος υποστήριζε πως έφυγε από το κόμμα αυτό επειδή διαφώνησε με τη γραμμή της Κομιντέρν για το Μακεδονικό ζήτημα και προσεχώρησε στο νεοιδρυθέν Αγροτικό Κόμμα.¹⁷⁵ Επιπλέον υποστήριζε πως ενεπλάκη με τους Βλάχους αυτονομιστές της Λεγεώνας μετά από πρόταση και με την έγκριση της κατοχικής κυβέρνησης των Αθηνών και πως έλαβε οδηγίες να εισχωρήσει στο κίνημα αυτό ούτως ώστε να υπονομεύσει τον Διαμάντη και την επιρροή που είχε αυτός έναντι των Ιταλών. Δήλωσε μάλιστα πως αυτό έκανε και τον Ιούνιο του 1942, χωρίς όμως να προσκομίσει κάποιο αποδεικτικό στοιχείο, υποστηρίζοντας μόνο πως οι αρχηγοί του ΕΔΕΣ γνώριζαν τις ενέργειές του.¹⁷⁶ Σύμφωνα με τον Κολιοπούλου (1999, σ. 88) υπάρχει η πιθανότητα να είχε επαφές με δεξιούς κύκλους στην Αθήνα χωρίς αυτό να σημαίνει πως δρούσε υπό τις οδηγίες τους. Το πιο πιθανό είναι πως προσεχώρησε στη Λεγεώνα προκειμένου να εξυπηρετήσει τα προσωπικά του συμφέροντα.

Λίγο μετά τη φυγή του Διαμάντη, εγκατέλειψε κι αυτός το αυτονομιστικό κίνημα¹⁷⁷ και πήγε στην Αθήνα όπου πρωτοστάτησε στην εθνικοσοσιαλιστική «Οργάνωσις Πρωτοπόρων Νέας Ευρώπης» που στόχευε στον προσηλυτισμό Ελλήνων στις γραμμές του Άξονα.¹⁷⁸

Ο Ματούσης προσκάλεσε στην οργάνωση τον Γεώργιο Μητσιμπούνα που είχε ήδη οργανώσει μια αντι-αντάρτικη ομάδα στα Γρεβενά. Αυτή η ομάδα συγχωνεύτηκε με τη Λεγεώνα υπό τις διαταγές του Ραποτίκα¹⁷⁹ το Φεβρουάριο του 1943 και τότε τα μέλη της έφτασαν τα 86. Ήταν το μοναδικό ένοπλο τμήμα που φορούσε ιταλικές στολές και

175 Κολιοπούλου, J., 1999, σ. 87

176 Συνέντευξη Ν. Ματούση στην εφημερίδα «Αβδέλα», αριθ. Φύλλ. 18 (1988) σ. 7 - 10

177 Κολιοπούλου, J., 1999, σ. 88

178 Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευ., 1948, σ. 157 και Χονδροματίδης Ι., 2017. *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα*, σ. 63. Σύμφωνα με κατάθεση του μάρτυρα Σωτ. Ταγκλή «Ο Ματούσης ήτο αρχηγός της οργάνωσης των «Πρωτοπόρων Νέων Ευρώπης» και ησχολείτο να ιδρύσει το Κράτος των Κουτσοβλάχων εν Θεσσαλία.» (πρακτικά δημοσίας συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Αθηνών της 16ης και 17ης Ιουνίου 1948)

179 Ο Βασίλειος Ραποτίκας, κτηνοτρόφος και πρώην ληστής, ήταν ο αρχηγός των ένοπλων λεγεωνάριων. Με την άφιξη των Ιταλών το 1941 βρήκε την ευκαιρία να εκβιάζει και να λεηλατεί ατιμώρητος. Μετά την αναχώρηση του Διαμάντη για τη Ρουμανία ουσιαστικά αυτός είχε την αρχηγία του σώματος των Λεγεωνάριων. Συνελήφθη από αντάρτες του ΕΛΑΣ το καλοκαίρι του 1943 και εκτελέστηκε (Κολιοπούλου, 1999, σ. 85)

εκπαιδευόταν από Ιταλό αξιωματικό, σύμφωνα με την κατάθεση του Γ. Ρούσα στο ΕΔΔ Εφετείου Λαρίσης.¹⁸⁰ Τα άτομα αυτά μάλιστα βοήθησαν τους Ιταλούς στις επιδρομές τους εναντίον του Δαμασίου, του Δομένικου (Φεβρουάριος 1943) και της Τσαριτσάνης (Μάρτιος 1943) όπου έγιναν μαζικές σφαγές αμάχων.¹⁸¹ Ειδικότερα, ο Δ. Καραμίντζας (1997, σ. 171) αναφέρει πως τον Φεβρουάριο του 1943 ένα τάγμα ιταλικού στρατού μαζί με Έλληνες που ήταν ντυμένοι με ιταλικές στολές κινήθηκε εναντίον του Δομένικου, ενώ, σύμφωνα με τον Γυφτόπουλο (1990, σ. 55), τον Μάρτιο του 1943 απόσπασμα Ιταλών στρατιωτών και караμπινιέρων μαζί με οπλισμένους λεγεωνάριους με ιταλικές στολές έκαψαν το χωριό της Τσαριτσάνης και σκότωσαν 44 άτομα. Το ίδιο αναφέρει και ο Καραμίντζας (1997, σ. 245) μιλώντας συγκεκριμένα για μια ισχυρή θωρακισμένη φάλαγγα αυτοκινήτων που κινήθηκε κατά της Τσαριτσάνης με μελανοχιτώνες και «συνεργάτες της Ρωμαϊκής λεγεώνας του βασιλείου της Πίνδου, του πρίγκιπα Ντιαμάντε».

Συμμετείχαν επίσης και σε μάχες κατά των ανταρτών του ΕΛΑΣ στα Γρεβενά, τον Φεβρουάριο του 1943 και στα Τρίκαλα, τον Ιούνιο του 1943. Ήδη όμως από τα τέλη του 1942 και στις αρχές του 1943 όταν είχε αρχίσει να οργανώνεται ο ΕΛΑΣ, ομάδες του άρχισαν να συλλαμβάνουν ή και να θανατώνουν λεγεωνάριους στην ύπαιθρο και η οργάνωση εξασθένησε σημαντικά.¹⁸² Η δράση της οργάνωσης τελείωσε ουσιαστικά με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας τον Σεπτέμβριο του 1943.¹⁸³

Αξίζει να αναφερθεί μεταξύ των συνεργατών του Διαμάντη και ο δικηγόρος Θωμάς Πισπιρίκος από τη Σαμαρίνα. Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου υπηρέτησε ως αξιωματικός αλλά κατηγορήθηκε για ηττοπάθεια, παραπέμφθηκε σε στρατοδικείο και καθαιρέθηκε. Έγινε πρόεδρος της ρουμανικής κοινότητας Θεσσαλονίκης και ίδρυσε τη διεύθυνση πολιτικών υποθέσεων της Ρωμαϊκής λεγεώνας με τον ίδιο αρχηγό. Συνεργάστηκε με Βουλγάρους και προσπάθησε να ιδρύσει Βλαχοβουλγαρικό Κομιτάτο. Μετά τη φυγή του Διαμάντη, εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη και πρότεινε στους Ιταλούς να δημιουργηθούν

180 Κατάθεση Γεωργίου Δ. Ρούσα στο ΕΔΔ του Εφετείου Λαρίσης, συνεδρίαση 13ης Δεκεμβρίου 1947 στο Παπαγιάννης, 2004, σ. 328 - 329

181 Γεμενής, Κ., 2007, σ. 143

182 Σαββανάκης, Γ., 2016. Η Ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι (Από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) στο *Πρακτικά Α' Συνεδρίου Δυτ. Μακεδονίας «Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους»*. Γρεβενά: Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Σπουδών, σ. 67

183 Γεμενής, Κ., 2007, σ. 143

δυο συντάγματα караμπινιέρων από Βλάχους της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, προσπάθησε δε να στρατολογήσει άτομα, αλλά χωρίς επιτυχία. Στις αρχές του 1944 έφυγε για τη Ρουμανία. Καταδικάστηκε από το ΕΔΔ του Εφετείου Θεσσαλονίκης ερήμην δις εις θάνατον και σε φυλάκιση πέντε ετών.¹⁸⁴

Μετά την αποχώρηση του Διαμάντη και του Ματούση και την εκτέλεση του Ραποτίκα και χάρη στην αντίδραση του ΕΑΜ οι περισσότεροι λεγεωνάριοι αποσύρθηκαν, όπως προαναφέρθηκε, και η Λεγεώνα διαλύθηκε.¹⁸⁵ Η αντιστασιακή εφημερίδα «Φλάμπουρο» αναφέρεται το 1943 στον αγώνα του λαού χάρη στον οποίο «τα βουνά και ο κάμπος της Θεσσαλίας καθάρισαν από τα αποβράσματα τους Λεγεωνάριους. Όλη η προδοτική πουλημένη σαβούρα μαζεύτηκε στο Βόλο και ιδίως στη Λάρισα να περιμένει με αγωνία την ώρα της».¹⁸⁶ Κάποιοι συνελήφθησαν ή εκτελέστηκαν από τους αντάρτες, ενώ άλλοι προσεχώρησαν σε άλλες οργανώσεις που συνεργάζονταν με τους Γερμανούς.¹⁸⁷ Μετά δε την αποχώρηση της Ιταλικής φρουράς από τα Γρεβενά τον Μάρτιο του 1943, όλοι οι Βλάχοι που είχαν συνεργαστεί με τους Ιταλούς εγκατέλειψαν την πόλη με ιταλικά φορτηγά και έφυγαν μέσω Κοζάνης προς τη Θεσσαλονίκη, όπου κατέλαβαν σπίτια που ανήκαν πριν σε Εβραίους που είχαν μεταφερθεί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.¹⁸⁸

Η Ρουμανία από την πλευρά της είχε κρατήσει μετριοπαθή στάση στο όλο ζήτημα για να μην επιδεινωθεί η θέση των Βλάχων στην Ελλάδα.¹⁸⁹ Έστειλε μάλιστα στην Ελλάδα τον Υπουργό Παιδείας που συνέστησε στους Ρουμανίζοντες να μην προκαλούν προβλήματα στο ελληνικό κράτος.¹⁹⁰ Προσπάθησε όμως να εκμεταλλευθεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής τις δύσκολες συνθήκες στην Ελλάδα για να μεγαλώσει την επιρροή της στον βλάχικο πληθυσμό, χρησιμοποιώντας κυρίως την αποστολή επισιτιστικής βοήθειας από τις αρχές του 1942.¹⁹¹ Η βοήθεια αυτή δόθηκε επιλεκτικά από τις ρουμανικές διπλωματικές αρχές στους ρουμανίζοντες δάσκαλους και στα σχολεία και είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των μαθητών

184 Βήττος Χ., 2000, σ. 105

185 Αρσενίου, Λ., 1966. σ. 68

186 Εφημερίδα «Φλάμπουρο», τεύχος 20 Απριλίου 1943

187 Γεμενής, Κ., 2007, σ. 145

188 Koliopoulos, J., 1999, σ. 90

189 Διβάνη, Λ., 2002, σ. 125

190 Βήττος Χ., 2000, σ.143

191 Τσιούμης Κ., 2008, σ. 70

στα σχολεία αυτά. Ωστόσο παρά τις ρουμανικές προσπάθειες, η πλειοψηφία των Βλάχων δεν έπαψε να έχει ελληνική εθνική συνείδηση.¹⁹² Από το 1943 με την ενίσχυση του αντάρτικου και στη συνέχεια με τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας η προσπάθεια αυτή της Ρουμανίας ουσιαστικά σταμάτησε.¹⁹³

10. Οι δίκες των μελών της «Λεγεώνας»

Το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων του Εφετείου Λάρισας λειτούργησε από τις 29 Οκτωβρίου 1945 έως τις 16 Οκτωβρίου 1948. Εκεί έλαβαν χώρα οι περισσότερες δίκες «λεγεωνάριων», καθώς στην περιοχή αυτή είχε δράσει κυρίως η «Λεγεώνα», αλλά έγιναν παρόμοιες δίκες και στα αντίστοιχα Δικαστήρια Δοσιλόγων των Εφετείων Καστοριάς, Ιωαννίνων, Γρεβενών.¹⁹⁴ Ο Αλ. Διαμάντης, ο Νικόλαος Ματούσης και ο Δημοσθένης Τσούτρας καταδικάστηκαν σε θάνατο, ενώ ο Καζάνας Γεώργιος, Μητσιμπούνας Νικόλαος και Στέφανος Κώτσιος καταδικάστηκαν σε ισόβια δεσμά και οι Τάχας Κων/νος, Φράγκος Νικόλαος, Πιτένης Περικλής και Ζήκος Αράϊα σε δεκαπενταετή φυλάκιση.¹⁹⁵

Ο Διαμάντης καταδικάστηκε ερήμην δις εις θάνατον με τις υπ' αριθμ. 35 της 23ης/1/1946 και 314 της 13ης/12/1948 αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου Δοσιλόγων Εφετείου Λάρισας για την εγκληματική του δράση. Σύμφωνα με την απόφαση καταδικάστηκε για πράξεις «στο Βόλο, Λάρισα, Θεσσαλία και Μακεδονία από του μηνός Μαΐου 1941 μέχρι Σεπτεμβρίου 1943, κατ' εξακολούθησιν και διά πολλών μικροτέρων πράξεων εν συνεργασία και με την βοήθειαν του εχθρού».¹⁹⁶ Επιπλέον δικάστηκε και από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Εφετείου Αθηνών και πάλι εις θάνατον με την υπ' αριθμ. 535 της 17ης/6/1948 απόφαση επειδή αυτός και δύο συγκατηγορούμενοί του «εγένοντο συνειδητά όργανα του εχθρού προς διάδοσιν της προπαγάνδας του εξαίροντες το έργο του κατακτητού και προκαλούντες την ηττοπάθειαν παρά του ελληνικού λαού και την περιφρόνησιν προς το εθνικόν και

¹⁹² ό.π., σ. 75

¹⁹³ ό.π., σ. 70

¹⁹⁴ Αναστασίου Αν., 2012, σ. 81

¹⁹⁵ Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 16-23/1/1946

¹⁹⁶ Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 16-23/1/1946 και 13/12/1948

συμμαχικών αγώνα».¹⁹⁷ Ακόμα καταδικάστηκε σε πρόσκαιρα δεσμά 12 ετών με την υπ' αριθμ. 334 της 31ης/3/1948 απόφαση του ίδιου δικαστηρίου γιατί «είχε διοριστεί έμμισθος ή άμισθος πράκτορας και πληροφοριοδότης του εχθρού εργαζόμενος εις την προδοτικήν οργάνωσιν της Γερμανικής υπηρεσίας και παρέσχον συστηματικώς εις τον εχθρόν πληροφορίας».¹⁹⁸ Καταδικάστηκε επίσης δυο φορές σε θάνατο και από το Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Ιωαννίνων (υπ' αριθ. 9/1948 και 10/1948 αποφάσεις).¹⁹⁹ Μετά την κατάληψη της εξουσίας από τους κομμουνιστές στη Ρουμανία, συνελήφθη το 1948 και πέθανε λίγους μήνες αργότερα.

Ο Ν. Ματούσης καταδικάστηκε ερήμην δις εις θάνατον²⁰⁰ από το ΕΔΔ του Εφετείου Λάρισας με τις υπ' αριθμ. 35/1946 και 314/1947 αποφάσεις και από το ΕΔΔ του Εφετείου Αθηνών ερήμην εις θάνατον και σε πρόσκαιρα δεσμά 12 ετών με τις υπ' αριθμ. 535/1948 και 334/1948 αποφάσεις. Το 1964 επέστρεψε από τη Ρουμανία στην Ελλάδα²⁰¹ και κρατήθηκε για ένα μικρό διάστημα στις φυλακές Αβέρωφ. Άσκησε ανακοπή κατά των προαναφερθέντων καταδικαστικών αποφάσεων και με την υπ' αριθμ. 9/1964 απόφασή του το δικαστήριο αποφάσισε να σταματήσει η ποινική του δίωξη, οπότε και αποφυλακίστηκε.²⁰² Πέθανε στη Λάρισα το 1991.²⁰³

Στο Ειδικό Δικαστήριο Δοσιλόγων Λάρισας έγιναν επίσης και δίκες τυρεμπόρων και τυροκόμων από την περιοχή της Λάρισας, οι οποίοι κατηγορούνταν για την αρπαγή της παραγωγής γάλακτος των κτηνοτρόφων, ωστόσο λίγοι καταδικάστηκαν και σε σχετικά ελαφρές ποινές.²⁰⁴

197 υπ' αριθμ. 535 της 17ης/6/1948 απόφαση του ΕΔΔ Εφετείου Αθηνών

198 Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Αθηνών, 31/3/1948 και 17/6/1948

199 Βατάλης, Κ., 2020, *Το φαινόμενο του δοσιλογισμού στην Κοζάνη κατά τη διάρκεια της Ιταλικής και Γερμανικής κατοχής*, σ. 21

200 Είχε πάει στη Ρουμανία, όπου αντιμετώπισε μεγάλες δυσκολίες.

201 Κολιόπουλος, J., 1999, σ. 88

202 Παπαγιάννης Σ., 2004 σ. 198

203 Κούκουνας, Δ., 2022, σ. 252

204 Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 13/12/1947

11. Συμπεράσματα

Ο αριθμός των Βλάχων που έδειξαν κάποια συμπάθεια προς τους Ιταλούς κατακτητές ή συνεργάστηκαν μαζί τους δεν είναι εύκολο να προσδιοριστεί . Όλα τα στοιχεία πάντως δείχνουν πως ο αριθμός αυτός ήταν πολύ μικρός, καθώς η πλειοψηφία των Βλάχων είχε ελληνική εθνική συνείδηση.²⁰⁵

Σύμφωνα με τον Rieber (2022, σ. 70), το όλο επεισόδιο της «Λεγεώνας» αξίζει να αναφερθεί μόνο ως ένα ακραίο παράδειγμα των πολιτισμικών φαντασιώσεων που εντάσσονταν στα σχέδια του Μουσολίνι για τα Δυτικά Βαλκάνια. Βέβαια η αποτυχία αυτή οφείλεται στην οργανωμένη αντίσταση των Ελλήνων και κυρίως στις αντιδράσεις της πλειοψηφίας των Βλάχων.²⁰⁶ Σύμφωνα με τον Κ. Γεμενή (2007, σ. 144) ένας ακόμη λόγος αποτυχίας της «Λεγεώνας» ήταν πως η βία που χρησιμοποίησαν τα μέλη της στόχευε περισσότερο στη λεηλασία παρά στον προσηλυτισμό μελών και το ίδιο συνέβη με τη συγκέντρωση τροφίμων που δεν κατέληξε σε κάποια αναδιανομή των τροφίμων στις κοινότητες των Βλάχων, αλλά την καρπώθηκαν ορισμένα από τα στελέχη της. Επιπλέον ακόμα και οι ρουμανίζοντες Βλάχοι βλέποντας τις ακρότητες και τη βίαιη δράση του Διαμάντη και της Λεγεώνας απομακρύνθηκαν ψυχολογικά από τη Ρουμανία μη επιθυμώντας περαιτέρω διατάραξη των σχέσεών τους με το ελληνικό στοιχείο.²⁰⁷

Δυστυχώς όμως η δράση της «Λεγεώνας» οδήγησε σε προβλήματα μεταξύ των δύο κοινοτήτων που κράτησαν για αρκετό καιρό, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του χωριού Σέσκλο της Μαγνησίας, όπου, σύμφωνα με μαρτυρίες κατοίκων, όσοι συμμετείχαν με οποιοδήποτε τρόπο στη Λεγεώνα στιγματίστηκαν ως προδότες και γι' αυτό δεν ήθελαν και αργότερα να αναφέρονται σε αυτά τα γεγονότα.²⁰⁸ Εσωτερικές διαμάχες που επηρέασαν τις σχέσεις εντός των κοινοτήτων για αρκετά χρόνια γίνονται φανερές και από την αίτηση του Κοινοτικού Συμβουλίου του Σέσκλου το 1945.²⁰⁹ Το Κοινοτικό Συμβούλιο ζητά την

205 Koliopoulos J., 1999, σ. 83

206 Αρσενίου, Λ., 1966. σ. 68

207 Τσιούμης Κ., 2008, σ. 69

208 Αυδίκος, Ευ., 2020, σ. 6

209 Πρακτικόν Κοινοτικού Συμβουλίου Σέσκλου, 27/24 Σεπτεμβρίου 1945 στο Αυδίκος, 2020, σ. 3

τοποθέτηση σταθμού ή φυλακίου χωροφυλακής στο χωριό με το εξής σκεπτικό: «υπάρχει και το φυλετικόν μένος μεταξύ Κουτσοβλάχων και γηγενών κατοίκων, όπερ κατά τα έτη της κατοχής έφθαναν εις το ζενίθ και δη αφ' ότου οι Κουτσόβλαχοι ηθέλησαν να ιδρύσωσιν ανεξάρτητον βασίλειον, το αισχρόν βασίλειον της Πίνδου υπό την αρχηγίαν των αρχιλεγεωναρίων Διαμάντη - Μουτούση - Ραποτίκα. Κατά την παρελθούσαν εαρινήν περίοδον συνέβησαν πλείστα όσα μεταξύ γηγενών και Κουτσοβλάχων, που εκ θαύματος απεφύγαμεν εγκλήματα κατά της ζωής, ουχί όμως και κατά της ακεραιότητος του σώματος. Αι διαμάχαι μεταξύ των δύο μερίδων έφθαναν εις τοιοούτον βαθμόν που απησχόλησαν όλας τας Αρχάς, Νομαρχία, Εισαγγελία, Εθνοφυλακήν, κ.λ.π. δια να επαναφέρωσι την τάξιν και την ασφάλειαν».

Οι περιπέτειες των Βλάχων κατά τον 20ο αιώνα και ιδίως η αυτονομιστική κίνηση του Διαμάντη απέδειξαν την πολιτικοποίηση του ζητήματος της βλάχικης γλώσσας, καθώς έγινε φανερό πως μια ομάδα της βλάχικης κοινότητας στράφηκε προς την πλευρά της Ρουμανίας και αργότερα της Ιταλίας, ενώ η πλειοψηφία στράφηκε προς την ελληνική πλευρά.²¹⁰ Δυστυχώς, η δράση αυτού του αυτονομιστικού κινήματος και των Ρουμανιζόντων γενικά οδήγησε μεταπολεμικά σε εκφράσεις αντιπάθειας κατά της βλάχικης γλώσσας, όπως για παράδειγμα στην εφημερίδα «Θαρραλέος» της Βέροιας, όπου σε δημοσίευμα του 1948 γίνεται λόγος για «πρωτόγονη διάλεκτο» που οι κάτοικοι της Βέροιας θα έπρεπε «για λόγους αξιοπρεπείας και εθνικής υπερηφανείας να είχαν πάψη να τη χρησιμοποιούν μια και είναι Έλληνες». Συνεχίζει δε αναφέροντας πως ο λαός της Βέροιας αηδιάζει ακούγοντας αυτή την «κακόηχη» γλώσσα που δεν πρέπει να τη χρησιμοποιούν, εάν «θέλουν να ξεχωρίζουν από τους βρωμερούς ρουμανίζοντας που σήκωσαν στην κατοχή ρουμανική σημαία και ποδοπάτησαν τη γαλανόλευκη».²¹¹

Μετά από δύο πολέμους και τόσες περιπέτειες όσοι Βλάχοι επιβίωσαν θεώρησαν πιο ασφαλές να αποκρύψουν ή να ξεχάσουν τη γλώσσα τους. Εξάλλου ζουν πια σε καθαρά ελληνόφωνο περιβάλλον, ενώ εξαιτίας της συσχέτισης με χωρικούς, τα Βλάχικα θεωρήθηκαν από ορισμένους γλώσσα χαμηλού κοινωνικού κύρους, κάτι που ήταν ένας ακόμη όρος για

210 Ηλιάδου- Τάχου & Μιχαήλ Δ., «Συγκρότηση ταυτοτήτων την εποχή του εθνικισμού: Η περίπτωση των Βλάχων της Πελαγονίας», *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου ης Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, 29 – 31 Μαΐου 2009, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 162

211 Εφημερίδα «Θαρραλέος», Βέροια, 17 Μαΐου 1948

την εγκατάλειψή της από οικογένειες που επιθυμούσαν να ανέβουν κοινωνικά. Έτσι τελικά, το ζήτημα των ρουμανικών σχολείων και η δράση της «Λεγεώνας» επέσπευσαν την εγκατάλειψη της βλάχικης γλώσσας, αφού και οι λίγοι Βλάχοι που τη γνωρίζουν και σήμερα καλά δεν επιθυμούν ή ακόμα και φοβούνται να τη μάθουν στα παιδιά τους για να μη θεωρηθούν ρουμανίζοντες. Ενώ υπάρχουν πολυάριθμοι σύλλογοι βλάχικων χωριών που ασχολούνται με τα ήθη και έθιμα των Βλάχων και συλλέγουν λαογραφικό υλικό, ελάχιστοι ενδιαφέρονται για την ίδια τη γλώσσα. Εξάλλου και το ελληνικό κράτος δεν έχει δείξει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη διαφύλαξή της.²¹² Αυτή η ουσιαστική εξαφάνιση της βλάχικης γλώσσας ίσως είναι η πιο θλιβερή συνέπεια της δράσης της «Λεγεώνας»²¹³ και των Ρουμανιζόντων γενικότερα.

Η ιστορική διαδρομή των Βλάχων, από την παραδοσιακή τους κινητικότητα και την κοινωνική τους ενσωμάτωση στον ελληνικό εθνικό χώρο, μέχρι την προσπάθεια εργαλειοποίησής τους από ξένες δυνάμεις, δείχνει με παραδειγματικό τρόπο πόσο εύθραυστες είναι οι πολιτισμικές ταυτότητες όταν βρεθούν στο επίκεντρο εθνικών ή γεωπολιτικών ανταγωνισμών.

Το Κουτσοβλαχικό ζήτημα δεν υπήρξε μόνο μια διακρατική διαμάχη, αλλά ένα πολύπλοκο πεδίο όπου συγκρούστηκαν η επιθυμία του ατόμου για ασφάλεια και κοινωνική αποδοχή με την πίεση εξωτερικών δρώντων για εθνοτική κατάταξη. Σε αυτό το πλαίσιο, η γλώσσα λειτουργούσε όχι μόνο ως εργαλείο πολιτιστικής έκφρασης, αλλά και ως τεκμήριο πολιτικής τοποθέτησης. Η γλωσσικής συγγένεια της βλάχικης γλώσσας με τα ρουμανικά χρησιμοποιήθηκε από τη Ρουμανία για τη στήριξη μειονοτικών πολιτικών, ενώ στην πράξη οι ίδιοι οι Βλάχοι συχνά αντιστέκονταν σε τέτοιες προσδοκίες, ταυτιζόμενοι με την ελληνική εθνική ταυτότητα.

Η δράση της «Λεγεώνας» και των αυτονομιστών στην Πίνδο κατά τη διάρκεια της Κατοχής αποτέλεσε κορύφωση των προσπαθειών αυτών, αλλά και το τελειωτικό πλήγμα για τη βλάχικη γλώσσα, η οποία συσχετίστηκε πλέον με προδοσία, μειοδοσία και εξωτερική προπαγάνδα. Η ενοχοποίηση της γλωσσικής ιδιαιτερότητας συνέβαλε στην ταχεία

212 Αμπατζή, Ελ., σ. 18 - 19

213 Γεμενής, Κ., 2007, σ. 145

εγκατάλειψή της. Έτσι, το τίμημα της ιστορικής αυτής περιπέτειας ήταν πολιτισμικό: η απώλεια ενός σημαντικού στοιχείου πολιτιστικής κληρονομιάς.

Παρά τις όποιες προσπάθειες πολιτιστικών συλλόγων για τη διατήρηση της βλάχικης παράδοσης, η απουσία επίσημης κρατικής πολιτικής για την καταγραφή, προστασία και αναβίωση της γλώσσας αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της πλήρους εξαφάνισής της στο άμεσο μέλλον. Και αυτή ίσως να είναι η πιο ηχηρή υπενθύμιση ότι η ταυτότητα δεν διατηρείται μόνο με ιστορικές αναφορές, αλλά απαιτεί συνεχή φροντίδα, αναγνώριση και πολιτική βούληση. Πρέπει να συνειδητοποιήσουμε όμως ότι η πολιτισμική ετερότητα δε συνιστά κίνδυνο για την εθνική συνοχή αλλά πολιτισμικό πλούτο.

Πηγές

Γενικά Αρχεία του Κράτους – Κεντρική Υπηρεσία

Πρακτικά δημοσίας συνεδριάσεως του Ειδικού Δικαστηρίου Αθηνών της 16ης και 17ης Ιουνίου 1948

υπ' αριθμ. 535 της 17ης/6/1948 απόφαση του ΕΔΔ Εφετείου Αθηνών

Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Αθηνών, 31/3/1948 και 17/6/1948

Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Λαρίσης

Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 13/12/1947

Ένορκη κατάθεση του Συνταγματάρχη Θεοδώρου Τσαμπάζη στην Αθήνα στις 3 Ιουλίου 1945 (αριθ. Δικ. 46/1945), ΓΑΚ Υπηρεσία Λάρισας.

Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 16-23/1/1946

Πρακτικά ΕΔΔ Εφετείου Λάρισας, 16-23/1/1946 και 13/12/1948

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Α. Γεράσης, 18 Ιουνίου 2025

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ελληνικά νειάτα – Ιερή ταξιαρχία, αρ. 2- 3, Νοέμβριος – Δεκέμβριος 1942, σ. 4, «Το κράτος της Πίνδου», Αθήνα.

Αναγέννησις Τρικάλων, τεύχη 4 Απριλίου 1942 και 17 Απριλίου 1942,

Θάρρος Τρικάλων, τεύχος 2 Απριλίου 1942

Αβδέλα, αριθ. Φύλλ. 18 (1988) σ. 7 – 10

Θαρραλέος, Βέροια, 17 Μαΐου 1948

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Barth, F., 1998. *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Illinois: Waveland Press

Capidan, Th., 1937. *Les Macedo-Roumains. Esquisse historique et descriptive des populations Roumains de la peninsule Balkanique*, Bucarest

Kahl, T., 2009. *Για την ταυτότητα των Βλάχων. Εθνοπολιτισμικές προσεγγίσεις μιας βαλκανικής πραγματικότητας*. (Μτφρ. Μπουλασίκης Στ.) Αθήνα: Βιβλιόραμα

Koliopoulos, J., 1999. *Plundered Loyalties: Axis Occupation and Civil Strife in Greek West Macedonia, 1941-1949*, NYU Press

Petsalis – Diomidis, N., 1978. *Greece at the Paris peace conference (1919)*. Thesaloniki : Institute for Balkan Studies

Rieber, Alfred J., 2022. *Storms Over the Balkans During the Second World War*. Oxford University Press

Rodogno. D., 2006. *Fascism's European empire: Italian occupation during the Second World War*. Cambridge University Press

Vlasidis, V., 1998. Consequences of the demographic and social rearrangement to the Vlach speaking element of Greek Macedonia 1923 – 1926, *Revue des etudes sud-est europeenes*, 3 b, p. 155 – 157

Winnifrith, T. J., 1987. *The Vlachs: The History of a Balkan People*, Palgrave Macmillan

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αβέρωφ-Τοσίτσας, Ευάγγελος, 1948, *Η πολιτική πλευρά του Κουτσοβλαχικού ζητήματος*. Αθήνα: Ίδρυμα Ε. Αβέρωφ-Τοσίτσα & Φιλολογικός Ιστορικός Λογοτεχνικός Σύνδεσμος (Φ.Ι.ΛΟ.Σ.) Τρικάλων

Αλβανός Ρ., 2019: *Σλαβόφωνοι και πρόσφυγες. Κράτος και πολιτικές ταυτότητες στη Μακεδονία του Μεσοπολέμου*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο

Αμπατζή, Ελ.: *Οι Βλάχοι της Ελλάδας και η παρεξηγημένη ιστορία τους*, Ανακτήθηκε από τον δικτυακό τόπο: <https://vlahoi.net/vlahoi-kai-ellinismos/oi-vlahoi-tis-elladas-kai-i-pareksigimeni-istoria-tous>

Αναστασίου, Αναστ., 2012. *Από τη Βάρκιζα στον Εμφύλιο (αρχεία, τύπος, απομνημονεύματα και μαρτυρίες από την περιοχή της Λάρισας)*, (μη δημοσιευμένη μεταπτυχιακή εργασία), Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών

Αρσενίου, Λαζ., 1966. *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση, επικοί αγώνες του Θεσσαλικού λαού με σύνθημα: Λευτεριά ή Θάνατος*, Λάρισα: εκδ. Έλλα

Αυδίκος, Ευαγ., 2020: *Η λεγεώνα της Πίνδου και το Σέσκλο στην Κατοχή στο Οι Βλάχοι του ελληνικού χώρου, Επιστημονική ημερίδα, αφιέρωμα στον Αστέριο Κουκούδη, Πρακτικά, εκδόσεις Ζήτρος, Αθήνα 2020*

Βαλερά – Κουνάβα, Ροδ., 1995. Το εκπαιδευτικό σύστημα στη Λάκκα Αώου και η Ρουμανική προπαγάνδα η περίπτωση Παλαιοσελλίου (1840 – 1943) στο: *Η επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο: εισηγήσεις στο Α' Επιστημονικό Συμπόσιο (Κόνιτσα, 12, 13, 14 Μαΐου 1995) | επιμέλεια Νιτσιάκος Βασίλης, Δήμος Κόνιτσας - Πνευματικό Κέντρο, σ. 351 – 371*

Βατάλης, Κων., 2020. *Το φαινόμενο του δοσιλογισμού στην Κοζάνη κατά τη διάρκεια της Ιταλικής και Γερμανικής κατοχής*, (μη δημοσιευμένη μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Βήττος Χρ., 2000. *Τα Γρεβενά στην κατοχή και στο αντάρτικο, ιστορική μελέτη δεκαετίας 1940-1950*, Θεσσαλονίκη

Βήττος, Χρ., 2008. *Ο εθνικός διχασμός και η γαλλική κατοχή (1915-1920)*. Θεσσαλονίκη: εκδ. Όλυμπος.

Βήττος Χρ.: *Η ιταλική κατοχή στην πόλη των Γρεβενών* Ανακτήθηκε από τον διαδικτυακό τόπο: <https://greveniotis.gr/istoria-laografia/3388-i-italiki-katoxi-stin-poli-ton-grevenon-1941-43/>, 25.9.2013

Βραζιτούλης, Κ., 2017. «Βλάχοι εκτοπισμένοι στον πόλεμο του '40» στο *Ηπειρωτικός Αγών*. 17-01-2017 Ανακτήθηκε από: www.agon.gr/news/160/ARTICLE/35688/2017-01-17.html

Γεμενής, Κ., 2007. *Η Ρωμαϊκή λεγεώνα, 1941-1943: Ιστορικές καταβολές, δράση, απομυθοποίηση / στο Η Εθνική Αντίσταση στη Θεσσαλία, 1941-1944 : ύπαιθρος και πόλη, άνθρωποι : 2ο Συνέδριο*, Λάρισα 24-25 Νοεμβρίου 2006, Χατζηγιάννειο Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο / επιμέλεια Σταύρος Γ. Γουλούλης, Λάρισα: Εταιρεία Συλλογής Διάσωσης Ιστορικών Αρχείων Ν. Λάρισας 1940-1974, σ. 137 - 145

Γυφτόπουλος, Δ., 1990. *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, Αθήνα: εκδ. Δωδώνη

Διβάνη, Λ., 1997. Οι επιπτώσεις του συστήματος μειονοτικής προστασίας της ΚΤΕ στην Ελλάδα: Η οπτική του Υπουργείου Εξωτερικών, στο *Το μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα : μια συμβολή των κοινωνικών επιστημών* / επιμέλεια Κ. Τσιτσελίκης, Δ. Χριστόπουλος, Αθήνα: εκδ. Κριτική, σ. 183 – 184

Διβάνη Λ., 1998. Το θνησιγενές πριγκιπάτο της Πίνδου. Γιατί δεν ανταποκρίθηκαν οι Κουτσόβλαχοι της Ελλάδος στην ιταλό - ρουμανική προπαγάνδα Μακεδονία και Θράκη 1941 -1944. *Κατοχή - αντίσταση - απελευθέρωση, Διεθνές Συνέδριο ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1998*, σσ. 189 – 210.

Διβάνη, Λ., 2002. *Ελλάδα και Μειονότητες*. Αθήνα: εκδ. Καστανιώτης

Ηλιάδου- Τάχου, Σ. & Μιχαήλ Δ., 2010. Συγκρότηση ταυτοτήτων την εποχή του εθνικισμού: Η περίπτωση των Βλάχων της Πελαγονίας, *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου της Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, 29 – 31 Μαΐου 2009, Θεσσαλονίκη, σ. 153-169

Καλογρηάς, Β., 2012. *Το Αντίπαλο Δέος: Οι εθνικιστικές οργανώσεις αντίστασης στην κατεχόμενη Μακεδονία*, Αθήνα: University Studio Press

Καράβης, Σ., 2015. *Η ιταλική κατοχή στην Ελλάδα (1941-1943). Η πολιτική επιβολής και καταστολής από την XI στρατιά. Διδακτορική Διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ.

- Καραμίντζας, Δ., 1997. *Χρονικά Δομένικου*, Λάρισα: εκδ. Έλλα
- Καρακασίδου Αν., 2000. *Μακεδονικές Ιστορίες και Πάθη 1870 – 1990*. Αθήνα: Οδυσσέας
- Καψαμπέλης, Εμμ. Γ., 1946. *Διπλωματικά παρασκήνια*, Αθήνα: εκδ. Πιγκούνου
- Κλιάφα, Μ., 2000. *Τρίκαλα: Από τον Σειφουλλάχ ως τον Τσιτσάνη, Οι μεταμορφώσεις μιας κοινωνίας όπως αποτυπώθηκαν στον τύπο της εποχής, τόμος Γ' 1941 – 1960*, Αθήνα: εκδ. Κέδρος
- Κολλάρος, Β., 2015. *Η μειονοτική πολιτική του Ελευθερίου Βενιζέλου (διδακτορική διατριβή)* Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο
- Κολτσίδας Αντ., 1993. *Κουτσοβλαχοι, οι βλαχόφωνοι Έλληνες*, Θεσσαλονίκη
- Κούκουνας, Δ., 2022. *Ιστορία της κατοχής 1941 – 44, β' τόμος*. Αθήνα: εκδ. Historia
- Μουδόπουλος, Ε., 1978. *Τό ρουμανοκουτσοβλαχικόν ζήτημα*, Αθήνα
- Νικολαΐδου, Ε., 1995. *Η ρουμανική προπαγάνδα στο βιλαέτι Ιωαννίνων και στα βλαχόφωνα χωριά της Πίνδου. Τόμος Α' (μέσα 19ου- 1900)*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών
- Παλάγκας, Π.: *Η εξέλιξη του κουτσοβλαχικού ζητήματος 1859 – 1944*. Ανακτήθηκε από τον διαδικτυακό τόπο: <https://vlahoi.net/istories-gegonota/koutsovlahiko-zitima-1859-1944>
- Παπαγιάννης, Σ., 2004. *Τα παιδιά της Λύκαινας. Οι επίγονοι της 5ης Ρωμαϊκής Λεγεώνας κατά τη διάρκεια της κατοχής (1941-1944)*. Αθήνα: Σόκολης.
- Σαββανάκης, Γ., 2016. *Η Ρουμανική προπαγάνδα στο χωριό Περιβόλι (Από τα μέσα του 19ου αιώνα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο) στο Πρακτικά Α' Συνεδρίου Δυτ. Μακεδονίας «Η Δυτική Μακεδονία στους Νεότερους Χρόνους»*. Γρεβενά: Εταιρεία Δυτικομακεδονικών Σπουδών, σ. 347 - 366
- Σπύρου, Θ., 2009. *Οι Βλάχοι και οι τόποι τους. Κοινωνικός μετασχηματισμός και «μεταμορφώσεις» της ταυτότητας σε μια βλαχόφωνη κοινότητα της Πίνδου*, (μη δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή) Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα
- Σφέτας, Σπ., *Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνο-ρουμανικών πολιτικών σχέσεων*”, στο *Μακεδονικά*, 33 (2001-2002), σσ. 23 – 48

Ταναμπάση, Αν., 2017: *Το ρουμανικό εκπαιδευτικό δίκτυο στη Νότια Βαλκανική (τέλη 19ου – μέσα 20ου)*, (μη δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή) Πανεπιστήμιο Δυτ. Μακεδονίας, Φλώρινα

Τανάμπαση Α. & Ηλιάδου – Τάχου Σ. *Οι συγκρουσιακές ταυτότητες των Βλάχων στο πλαίσιο της ένταξής τους στο ελληνικό κράτος: Η περίπτωση των Βλάχων της Βέροιας*, Ανακτήθηκε από τον διαδικτυακό τόπο: <https://eempvlachon.com/wp-content/uploads/2024/03/539-558.pdf>

Τριανταφύλλου, Θ., 1985. «Η Προδοτική Κίνηση στη διάρκεια της κατοχής για την ίδρυση του βλάχικου κράτους», Δημοτική Βιβλιοθήκη Τρικάλων, στο *Τρικαλινό Ημερολόγιο 1985*, Χρόνος 9ος, Τεύχος 9, Τρίκαλα 1985, σσ. 243-255.

Τσιούμης Κ., 2007: *Μειονοτικές ομάδες στην Ελλάδα (1919 – 1945)*, Αθήνα: εκδ. Ζυγός

Τσολάκογλου, Γ., 2017. *Απομνημονεύματα*, Αθήνα: εκδ. Historia

Χονδροματίδης, Ι., 2017. *Η μαύρη σκιά στην Ελλάδα*, Αθήνα: Γνώμων

Χρυσόχοου, Αθ., 1951. *Η κατοχή εν Μακεδονία. Η δράσις της ιταλορουμανικής προπαγάνδας. Βιβλίο Γ'.* Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.